

Skóli án aðgreiningar

Samantekt á lögum og fræðilegu efni.

HÁSKÓLI ÍSLANDS
MENNTAVÍSINDASVIÐ

MENNTA- OG
MENNINGARMÁLARÁÐUNEYTIÐ

Skýrslugerð:

Steingerður Ólafsdóttir

Sigrún Sif Jóelsdóttir

Lára Rún Sigurvinsdóttir

Dóra S. Bjarnason

Anna Kristín Sigurðardóttir

Kristín Erla Harðardóttir

Menntavísindastofnun Háskóla Íslands

Maí, 2014.

Samantekt og greining unnin fyrir mennta- og menningarmálaráðuneytið í samstarfi við Menntavísindastofnun og Rannsóknarstofu um skóla án aðgreiningar (RSÁA), Menntavísindasviði Háskóla Íslands.

EFNISYFIRLIT

SAMANTEKT	1
INNGANGUR	3
1 HUGTAKASKILGREININGAR	2
1.1 SKÓLI ÁN AÐGREININGAR (E. INCLUSIVE EDUCATION):.....	2
1.1.1 Skóli margbreytileikans:.....	2
1.2 SKÓLI FYRIR ALLA:.....	3
1.3 BLÖNDUN (E. INTEGRATION):	3
1.4 LÆKNISFRÆÐILEG NÁLGUN (E. MEDICAL MODEL):.....	4
1.5 NORMALISERING:.....	4
1.6 GÆÐANÁM:	5
1.7 FERILSHUGTAKIÐ (E. PROCESS):.....	5
1.8 JÖFN TÆKIFÆRI TIL NÁMS:.....	5
1.9 JAFNRÉTTI:	5
1.10 FJÖLMENNING:	5
1.11 FJÖLMENNINGARLEG MENNTUN:.....	6
1.12 EINSTAKLINGSMIÐAÐ NÁM:.....	6
1.13 AÐGREINING OG ÚTILOKUN (E. EXCLUSION):	6
2 HUGTAKIÐ SKÓLI ÁN AÐGREININGAR	8
3 SKÓLI ÁN AÐGREININGAR Í LÖGUM OG ALÞJÓÐASAMÞYKKTUM	11
3.1 FRAMKVÆMD.....	11
3.2 ALÞJÓÐASAMÞYKKTIR.....	11
3.3 ÍSLENSK LÖGGJÖF	13
3.4 SVEITARFÉLÖG.....	16
3.5 SAMANTEKT OG TÚLKUN.....	17
4 ÍSLENSKAR RANNSÓKNIR Á SKÓLA ÁN AÐGREININGAR	20
4.1 FRAMKVÆMD.....	20
4.2 HVERNIG ER SKÓLI ÁN AÐGREININGAR SKILGREINDUR?.....	21
4.3 VIÐFANGSEFNI RANNSÓKNA	22
4.4 AÐFERÐ OG GERÐ RITVERKA	23
5 TÍMABIL	25
5.1 BLÖNDUN 1989-1993.....	25
5.2 SALAMANCA YFIRLÝSINGIN 1994-2001	27

5.3	SKÓLI ÁN AÐGREININGAR 2002-2011	29
5.4	SKÓLI MARGBREYTILEIKANS 2012-2014	33
6	HEIMILDIR	38
7	VIÐAUKI I.....	52
	HEIMILDIR FRÁ TÍMABILINU 1989-1993	52
	HEIMILDIR FRÁ TÍMABILINU 1994-2001	52
	HEIMILDIR FRÁ TÍMABILINU 2002-2011	54
	HEIMILDIR FRÁ TÍMABILINU 2012-2014	62
8	VIÐAUKI II.....	65

SAMANTEKT

Hugtakið „skóli án aðgreiningar“ (e. inclusive education) er margrætt hugtak sem á sér djúpar rætur í hugmyndum um jöfnuð, félagslegt réttlæti og lýðræðislega þátttöku. Skýrsla þessi fjallar um tvo þætti sem geta nýst til að greina áhrif og framkvæmd stefnu um skóla án aðgreiningar í grunnskólum landsins. Annars vegar samantekt á skilgreiningum og túlkunum á hugtakinu skóli án aðgreiningar eins og það birtist í opinberum gögnum og hins vegar greining á fræðilegum rannsóknum sem til eru um skóla án aðgreiningar og framkvæmd skólastarfs innan þeirrar hugmyndafræði.

Þegar íslensk löggjöf er skoðuð með hliðsjón af Vísbendum fyrir nám án aðgreiningar í Evrópu kemur í ljós að misgott samræmi er á milli lagatexta og fyrirmæla sem varða skóla án aðgreiningar. Þegar kemur að lagasetningu um menntagæði eða framkvæmd má hins vegar segja að íslenskt lagaumhverfi styðji ekki nægjanlega við nám og kennslu án aðgreiningar þar sem ekki eru til dæmis ákvæði um símenntun kennara. Í kennaranáminu mætti vinna betur að fræðslu og kennslufræðilegri þjálfun sem tengist stefnunni um skóla án aðgreiningar. Ramminn um samstarf menntageirans, félags- og heilbrigðiskerfis er einnig brotarkenndur og óskýr. Eigi Ísland að geta uppfyllt ákvæði laga og alþjóðasamþykktta betur en nú er gert þarf að styðja sveitarfélög og skóla til frekari sveigjanleika. Ekki er mælt með róttækum breytingum heldur fremur að einstökum skólum og skólahverfum verði gert kleift að vinna áfram þróunar- og tilraunastarf sem byggir á hugmyndum um skóla án aðgreiningar.

Inntak skóla án aðgreiningar hefur þróast í meðförum fræðimanna og fagfólks undanfarna áratugi, frá blöndun til skóla margbreytileikans. Meðal annars kemur fram í nýlegum rannsóknum að stuðla þurfi að auknu þróunarstarfi í skólum með þátttöku allra sem hlut eiga að máli. Stefnan um skóla án aðgreiningar er mannúðleg og réttlát en framkvæmdin er ekki alltaf auðveld. Þörf er talin á gagnrýninni sýn og hvetjandi umræðu sem snertir öll svið skólastarfsins til að iðka megi jafnrétti. Til þess að koma til móts við margbreytileika nemenda verður að vera hægt að brjóta upp

hefðbundnar kennsluaðferðir og nota fjölbreyttar aðferðir þannig að allir nemendur fái notið sín.

INNGANGUR

Í þessari skýrslu er greint frá samantekt sem unnin var fyrir samstarfshóp á vegum mennta- og menningamálaráðuneytis, sem samanstendur af fólki frá ráðuneyti, Sambandi íslenskra sveitarfélaga, Félagi grunnskólakennara og Skólastjórafélagi Íslands. Skýrslan er unnin af Menntavísindastofnun, Menntavísindasviði Háskóla Íslands í samstarfi við Rannsóknarstofu um skóla án aðgreiningar¹. Markmiðið með skýrslu þessari er að taka saman og greina gögn fyrir samstarfshópinn sem nýst geta til að greina áhrif og framkvæmd stefnu um skóla án aðgreiningar í grunnskólum landsins.

Skýrslan fjallar um tvo af þeim fjölmörgu þáttum sem nauðsynlegir eru fyrir þá vinnu. Þeir eru annars vegar samantekt á skilgreiningum og túlkunum á hugtakinu skóli án aðgreiningar í opinberum gögnum og skilgreining á hvernig framkvæmd stefnunnar skuli háttað með tilliti til ábyrgðar og skyldu þeirra aðila sem koma að framkvæmdinni. Hins vegar greining á rannsóknum, úttektum, meistaraþrófsritgerðum, þróunarverkefnum og öðru efni sem til er um skóla án aðgreiningar og framkvæmd skólastarfs innan þeirrar hugmyndafræði.

Uppbygging skýrslunnar er með eftirfarandi hætti: Í fyrsta kafla er notkun höfunda á helstu hugtökum í skýrslunni skilgreind, í öðrum kafla er saga hugtakanotkunar rakin og þar á eftir er að finna skýringarmynd þar sem lögum, kenningum og áhrifaþáttum á menntastefnuna er lýst á tímalínu. Í þriðja kafla er því lýst hvernig menntastefnan um skóla án aðgreiningar birtist í lögum og alþjóðasamþykktum, samkvæmt verkþætti eitt í samningi. Í þeim kafla er afmörkun verkefnisins útskýrð, fjallað um helstu þætti í alþjóðasamþykktum, íslenska löggjöf í málaflokknum og áhrif á sveitarfélög. Að lokum er samantekt og túlkun á þessum þáttum með hliðsjón af þróun hugtakanotkunar.

Í fjórða kafla eru íslenskar rannsóknir á sviðinu skoðaðar samkvæmt öðrum verkþætti í samningi. Þar er meðal annars fjallað um hugmyndafræðilega nálgun við skóla án aðgreiningar, almennt um skilgreiningar á viðfangsefni rannsókna og

¹ Sjá viðauka II: Samning.

síðan hvernig greiningarrámi var byggður upp með áhrifum frá lögum og alþjóðlegum samþykktum sem eru mótandi á orðræðu. Eftir heimildaskrá má finna viðauka þar sem heimildum er skipt upp eftir greiningartímabilum til að auðvelda starfshópi aðgengi að þeim.

1 HUGTAKASKILGREININGAR

Í þessum kafla er leitast við að útskýra skilning og notkun höfunda á helstu hugtökum sem koma fyrir í skýrslunni. Þetta er gert til hægðarauka fyrir starfshóp þar sem þekkt er að mismunandi skilningur getur verið lagður í sömu hugtök.

1.1 Skóli án aðgreiningar (e. inclusive education):

Með skóla án aðgreiningar er átt við grunnskóla í heimabyggð eða nærumhverfi nemenda þar sem komið er til móts við náms- og félagslegar þarfir nemenda í almennu skólastarfi með manngildi, lýðræði og félagslegt réttlæti að leiðarljósi

(Reglugerð 585/2010, 2. gr.).

Úr Aðalnámskrá grunnskóla 2011: *Menntun án aðgreiningar er samfelld ferli sem hefur það að markmiði að bjóða upp á góða menntun fyrir alla. Borin er virðing fyrir fjölbreytileika og mismunandi þörfum, hæfileikum og einkennum nemenda og leggja skal áherslu á að útrýma öllum gerðum mismununar og aðgreiningar í skólum* (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013:41).

Skóli án aðgreiningar byggir á viðurkenningu og þátttöku allra nemenda. Námskráin er merkingarbær fyrir alla nemendur og námsumhverfið einkennist af margbreytileika. Allir nemendur njóta virðingar og ná besta mögulega árangri. Skólastarf án aðgreiningar er ferli í sífelldri þróun, allt skólastarfið er heildstætt og samþætt og stuðningur er veittur eftir þörfum hvers og eins (Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið, 2012a:3).

1.1.1 Skóli margbreytileikans:

Skóli margbreytileikans er annað heiti fyrir skóla án aðgreiningar. Hugtakið má staðsetja á marghliða ás þar sem ólíkar fræðilegar víddir skarast.² Þessar víddir spretta af félags- og menningarlegum, sögulegum, sálfræðilegum, siðfræðilegum og stofnanabundnum þáttum og varða einstaklinga, hópa og félagsfesti (social organisations).

² Á ensku er vísað til þessa sem „intersectional construct“ sem mætti þýða sem hugsmið mótuð af samtvinnun mismununarþátta.

Hugmyndafræðin og stefnan sem á henni hvílir snýst um að breyta skipulagi og vinnubrögðum skóla og móta lýðræðislegt samfélag innan skóla og utan (Danforth og Smith, 2005). Slíkt krefst meðal annars kennslufræðilegrar þekkingar og færni og samvinnu. Með þetta í huga skilgreinir Ferguson (1995) hugtakið á eftirfarandi hátt:

Skóli án aðgreiningar er ferli þar sem umbótum í almennri kennslu og sérkennslu er blandað saman þannig að úr verði eitt almennt menntakerfi sem miðast við það að öll börn og ungmenni séu virkir fullgildir þátttakendur í skólasamfélaginu. Margbreytileikinn verður þannig viðurkenndur sem hið venjulega. Slíkur skóli tryggir öllum nemendum nám við hæfi, og árangursríka kennslu sem tekur mið af þörfum hvers og eins, sem og nauðsynlegan stuðning (Ferguson, 1995:48, okkar þýðing).³

Forsenda þessa er að starfsfólk skóla skipuleggi, framkvæmi og meti nám og þátttöku einstakra nemenda og nemendahópsins jafnt og þétt (daglega, í hverri viku og á hverju misseri) og taki mið af námskrám, þörfum einstaklinganna, bekkjarins og bekkjarsamfélagsins.

1.2 Skóli fyrir alla:

Sé horft á hugtakið út frá sjónarhóli stjórnvalda má segja að merking þess sé að allir skólaskyldir nemendur komist einhvers staðar í skóla. Því er erfitt að nota þetta hugtak um skóla án aðgreiningar, þótt það sé iðulega gert hér á landi.

1.3 Blöndun (e. integration):

Hugmyndin um blöndun á rætur að rekja til réttindabaráttu fatlaðs fólks og aðstandenda þess á 7. og 8. áratug síðustu aldar. Fyrst snerist krafan um blöndun, um það að fatlað fólk ætti rétt á því að sækja sömu opinbera staði og þjónustu og ófatlað fólk. Fatlaðir nemendur áttu samkvæmt þessum hugmyndum rétt á að sækja sömu skóla og jafnaldrar þeirra. Framkvæmdin fól oftast en ekki í sér að stofnaðir voru sérbekkir fyrir fötluðu nemendurnar. Síðar var farið að kenna fötluðum nemendum í almennum bekkjum með ófötluðum jafnöldrum, með annað námsefni

³ **Inclusion** is a process of meshing general and special education reform initiatives and strategies in order to achieve a unified system of public education that incorporates all children and youths as active, fully participating members of the school community; that views diversity as the norm; and that ensures a high-quality education for each student by providing meaningful curriculum, effective teaching, and necessary supports for each student (Ferguson, 1995:48).

og oft faglærðan eða ófaglærðan aðstoðarmann. Vandinn var talinn vera í barninu og að kennara og aðstoðarfólki bæri að leiðrétta eða draga úr vandanum. Fötluðu nemendurnir í skólastofunni voru sjaldnast taldir vera hluti af bekknum hvorki með tilliti til náms né félagslegrar þátttöku. Jafnvel var talað um tvo einsleita hópa, fatlaða og ófatlaða, að þeir myndu óhjákvæmilega blandast og tengjast með því að setja þá saman á sama stað (e. situational integration). Af þessum skilningi spratt þó hugmyndin um skóla án aðgreiningar þar sem leitast er við að koma til móts við þarfir allra nemenda í einum hópi með fjölbreyttu skipulagi og vinnubrögðum. Þegar sá skilningur er viðhafður færast vandinn frá börnunum og yfir á fagleg störf kennara og starfsfólks skóla.

1.4 Læknisfræðileg nálgun (e. medical model):

Líkan sem gerir ráð fyrir að vandi fatlaðrar manneskju sé í manneskjunni sjálfri og göllum hennar, fremur en í samskiptum manna á meðal, og félagslegum og hlutbundnum aðstæðum. Andstæða eru félagsleg líkön sem greina vanda fólks með líkamlegar eða andlegar skerðingar í samskiptum, félagslegum og hlutbundnum aðstæðum. Læknisfræðileg greining á fötlun eða vanda er útgangspunktur við val á viðfangsefnum, námsefni eða námsaðstæðum nemandans. Hætta er á of þröngri sýn á vanda nemandans, að hann einangrist. Þessi nálgun samrýmist illa hugmyndafræði um skóla án aðgreiningar.

1.5 Normalisering:

Hugtakið normalisering kom fyrst fram í Danmörku 1959 hjá Bank-Mikkelsen sem beitti sér fyrir bættum aðstæðum þroskahefts fólks innan og utan stofnana. Það byggði á þeirri hugmynd að það sem þætti verðugt fyrir ófatlað fólk ætti einnig að falla fólki með þroskahamlanir í skaut. Hugtakið merkti ekki að gera þroskaheft fólk „normal“, né að gera skuli tilveru þess eins og tilveru annarra (Kirkebæk, 2001). Þetta hugtak þróaðist í meðför Svíans Bengt Nijre sem ferlishugtak, og fékk svo nýja merkingu í meðför dr. Wolf Wolfensberger sem endurskilgreindi það árið 1972 og aftur 1998 sem gildisauka félagslegra hlutverka (social role valorisation). Fyrir honum varð hugtakið normalisering, síðar gildisaukandi félagslegt hlutverk, tæki til að greina

tilurð, birtingarmynd og afleiðingar vanmats og útskúfunar tiltekinna hópa og einstaklinga sem þrýst hefur verið á jaðar samfélagsins og skipuleggja þjónustukerfi sem spyrnti gegn slíku (Wolfensberger 1998, 1972).

1.6 Gæðanám:

Gæðanám má skilja þannig að afrakstur náms og kennslu sé með ágætum. Ekki læra allir það sama en hver og einn og hópurinn í heild geta sýnt fram á bestu mögulegu afurð/árangur námsins og framfarir, hver á sínum forsendum.

1.7 Ferilshugtakið (e. process):

Ferilshugtakið vísar til framvindu: röð atburða í samfelldri og oft rökrænni þróun. Nauðsynlegt er að skilgreina markmið þróunarferlisins, en vegna þess að við lifum í síbreytilegum heimi eru markmið þróunarferla stöðugt í endurskoðun og umbreytingu.

1.8 Jöfn tækifæri til náms:

Hér er átt við jafngild eða jafnverðmæt tækifæri til góðrar menntunar við hæfi. Jöfn tækifæri merkir ekki hér sömu tækifæri í sama magni eða að allir nái sömu útkomu.

1.9 Jafnrétti:

Jafnrétti er skilgreint í orðabók sem jafnræði, jöfnuður, jafngildi. Hér er hugtakið jafnrétti notað í merkingunni jafngildi fremur en sem hugtak sem tekur til magns tiltekinna gæða. Nemendur koma ójafnir í skóla m.a. vegna mismunar í þroska, atgervis, kyns, félags- og efnahagslegrar stöðu, menningar, tungu og trúarbragða. Skólanum er ætlað að draga úr mismun og jafna aðstæður nemenda svo sem auðið er enda eru allir nemendur jafnverðmætir sem manneskjur.

1.10 Fjölmening:

Fjölmening eða menningarlegur margbreytileiki í víðasta skilningi á við alls konar margbreytileika: menningu, tungumál, félaglega stöðu, fötlun, trúarbrögð, kynhneigð, húðlit, heyrnarleysi, svo nokkuð sé nefnt. Að fjalla um menningarlegan margbreytileika, trúarlegt umburðarlyndi og gagnkvæman skilning er mikilvægt en

nægir ekki. Fjölmenningarlegt skólastarf þarf að eiga sér stað innan ramma þar sem unnið er gegn fordómum og mismunum.

1.11 Fjölmenningarleg menntun:

Fjölmenningarleg menntun er ekki sérstakt fag eða námsgrein heldur fremur grundvallarviðhorf. Fjölmenningarleg menntun felur í sér að allir nemendur – óháð kyni, félagslegri stöðu, uppruna og menningarlegum sérkennum – eigi að hafa jöfn tækifæri til menntunar (skv. Banks í Börkur Hansen og Hanna Ragnarsdóttir 2010:26). Fjölmenningarleg menntun tekur til allra þátta skólastarfs (kennsluaðferða, námskráa, námsefnis, miðlunar, stjórnunar og skólamenningar).

1.12 Einstaklingsmiðað nám:

Skipulag náms sem tekur mið af stöðu hvers og eins en ekki hóps nemenda eða heils bekkjar í grunnskóla. Nemendur eru ekki að læra það sama á sama tíma heldur geta þeir verið að fást við ólík viðfangsefni og verkefni einir sér eða í hópum. Nemendur bera ábyrgð á námi sínu og nám hvers og eins byggir á einstaklingsáætlun (Reykjavíkurborg, Leikskólasvið og Menntasvið 2007). Hugtakið er þrengra en hugtakið skóli án aðgreiningar. Það merkir að leitast er við að tryggja að hver nemandi takist á við námsefni og aðferðir sem henta honum sérstaklega. Þannig má hugsa einstaklingsmiðað nám sem einn hluta kennslufræði sem snýr að skóla án aðgreiningar, en getur líka vísað til hefðbundnari kennslufræði, þar sem nemendur eru hver um sig að takast á við mismunandi efni eða aðferðir og eru þá væntanlega staddir á mismunandi stöðum í námsefninu.

1.13 Aðgreining og útilokun (e. exclusion):

Í hugtakinu felst að meina einhverjum aðgang, hafna viðkomandi eða horfa fram hjá honum eða henni. Þegar slíkt gerist, jafnvel ómeðvitað, á þeim forsendum að fólk eins og hann/hún eigi ekki erindi, geti ekki af einhverjum ástæðum tekið þátt eða lagt sitt af mörkum og sé því ekki æskilegt í félagsskap þeirra sem flokkast sem dæmigerðir. Almennir skólar eru stundum skipulagðir í kringum þá sýn að til sé dæmigerður/normal nemandi og að mismunandi flokkum nemenda henti

mismunandi nám, kennsla, kennsluaðferðir og námsefni. Þannig var og er enn tilhneiging til að flokka nemendur sem eru fljótir að tileinka sér bóklegt nám saman, svokallaða meðalnemendur saman og hægfara nemendur eða nemendur með tilteknar sérþarfir saman. Slíkar flokkanir geta stafað af mismunandi uppruna, móðurmáli, litarhætti, efnahag foreldra, kyni, kynhneigð, kynferði, fötlun eða trú. Þegar þannig háttar dregur skipulag náms og kennslu og þátttaka í skólastarfi gjarnan dóm af svona flokkun. Þeir sem falla undir tiltekinn flokk eru þá settir saman en öðrum haldið utan við hópinn og jafnvel ýtt út á jaðra skólans eða í sérstakan skóla fyrir "hina", þá sem standa utan við.

Aðgengi, hvort sem það er hlutlægt eða huglægt getur ennfremur stuðlað að höfnun, aðgreiningu og útilokun ef það er þess eðlis að það henti ekki tilteknum hópum eða einstaklingum. Dæmi um slíkt gætu verið tröppur sem eru ekki greiðfærar hreyfihömluðu fólki, tungumál sem er ekki aðgengilegt innflytjendum, reglur og venjur sem virðast lítt skiljanlegar, svínakjöt sem hvorki fellur í kramið hjá múslimum né grænmetisætum, og jafnvel svipbrigði eða málhreifur sem gefa til kynna að viðkomandi sé ekki eins og fólk er flest eru allt dæmi um þetta.

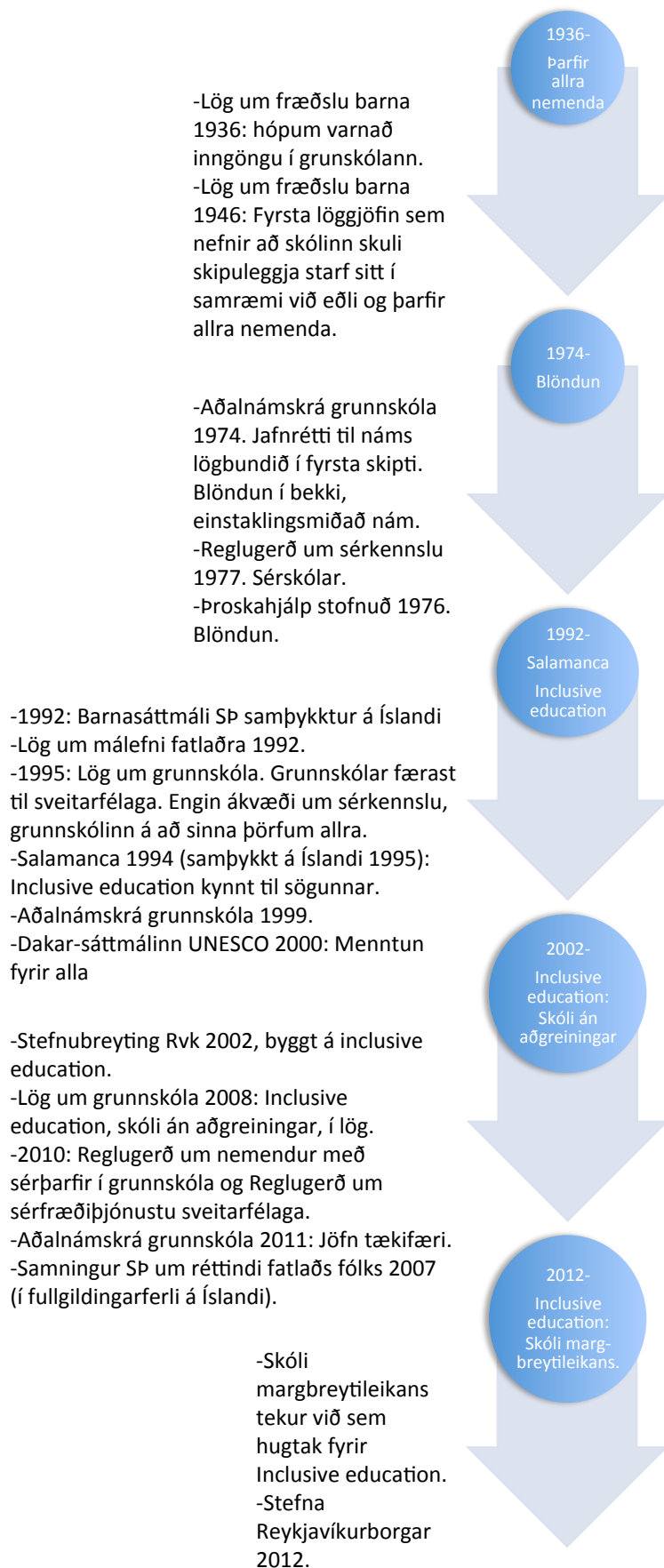
2 HUGTAKIÐ SKÓLI ÁN AÐGREININGAR

Hugtakið „skóli án aðgreiningar“ (e. inclusive education) er margrætt hugtak sem á sér djúpar rætur í hugmyndum um jöfnuð, félagslegt réttlæti, lýðræðislega þátttöku og borgaraskyldum og réttindum í anda Dewey (Ólafur Páll Jónsson, 2011:110-125). Að baki liggur markmið um gæðanáám fyrir alla, bæði hópa og einstaklinga. Því má segja að rætur þessara hugmynda liggi í grunnskólalögum frá 1974 og jafnvel fyrr. Hugtakið er ferilshugtak þótt það vísi einnig til markmiða sem verður þó tæpast náð nema í fullkomnum heimi. Merking hugtaksins hefur þróast og breyst í takt við breytingar á þekkingu og breytingar á samfélaginu á ofanverðri 20. öld og á fyrstu áratugum þeirrar 21. (sjá mynd 1). Hún endurspeglast meðal annars í orðræðu, stefnumótun og laga- og reglugerðartextum, í daglegu starfi í skólunum og í menntun kennara.

Á áttunda áratug síðustu aldar reyndu fræðimenn að fanga merkingu ofangreindra gilda í skólakerfinu með hugtökum eins og blöndun og normaliseringu. Hugtakið blöndun hvíldi á þeirri hugmynd að með því að setja saman fötluð og ófötluð börn í sama skóla og bekk og kenna þeim saman mætti tryggja öllum aðgang að sömu stöðum og aðstæðum enda þótt árangur nemenda yrði vissulega mismunandi. Vandinn var talinn vera í barninu, og kennara og eða sérkennara bar að reyna að leiðrétta eða draga úr vanda viðkomandi.

Á fyrrihluta tíunda áratugar síðustu aldar beindist athyglin einkum að nemendum með fatlanir eða sérþarfir þegar rætt var um skóla án aðgreiningar. Þessi orðnotkun spratt af skilningi okkar á *Salamanca* yfirlýsingunni og aðgerðaáætlun henni fylgjandi frá 1994 sem varð í reynd menntastefna hér á landi þegar menntamálaráðherra lét dreifa íslenskri þýðingu á henni í alla grunnskóla landsins (sjá Dóru S. Bjarnason og Gretar L. Marinósson, 2014). Á þessum tíma var hugtakið skóli án aðgreiningar af sumum notað eins og það merkti hið sama og orðið sérkennsla í þeim skilningi að bæta í bresti eða námsvanda nemenda. Þessi skilningur hefur aldrei átt við rök að styðjast en misskilningurinn sem í þessu felst hefur samt reynst lífseigur og setur enn mark sitt á orðræðuna.

Skóli án aðgreiningar sem við kjósum nú einnig að nefna „skóli margbreytileikans“, er ögrandi og áhugavert hugtak sem má staðsetja á marghliða ás þar sem ólíkar fræðilegar víddir skarast. Þessar víddir spretta af félags- og menningarlegum, sögulegum, sálfræðilegum, siðfræðilegum og stofnanabundnum þáttum og varða einstaklinga, hópa og félagsfesti (social organisations). Það, með hvaða hætti fræðimenn greina og túlka þessa samtönnun mismunandi þátta og hvaða þátta sérstaklega, hefur áhrif á hvernig þeir skilgreina hugtakið og beita því. Því er aldrei einhver ein tiltekin skilgreining rétt eða viðtekin. Ofangreindur skilningur hefur verið ríkjandi undanfarin 10 ár hið minnsta. Hugtakið nýtist við greiningu og túlkun á aðstæðum allra nemenda, nemendahópa og starfsfólks, í bekk og bekkjarsamfélagi, í skóla og skólasamfélagi og við túlkun og framkvæmd menntastefnunnar í hinu víðara samfélagi. Segja má að allar skólarannsóknir allt frá 1974 séu að einhverju leyti rannsóknir á menntastefnunni sem hér er til umfjöllunar. Menntastefnur mótast og þróast og ganga því aldrei fullkomlega upp í lifandi skóla og skólasamfélagi. Leitin að lausnum felst í því að breyta námsaðstæðum, skipulagi, stjórnunarháttum og skólasamfélaginu þannig að það rúmi alla.

Mynd 1. Menntastefnan Skóli án aðgreiningar og þróun hennar frá 1946 til dagsins í dag

3 SKÓLI ÁN AÐGREININGAR Í LÖGUM OG ALÞJÓÐASAMÞYKKTUM

Í þessum kafla er farið í fyrsta verkþáttinn sem er tíundaður í beiðni starfshópsins og snýst um birtingarmynd hugtaksins „skóli án aðgreiningar“ í íslenskum lögum og alþjóðasamþykktum sem Ísland er aðili að. Markmið þessa verkþáttar er:

Að greina skilgreiningar og túlkningar á hugtakinu skóli án aðgreiningar í opinberum gögnum (þ.m.t. lögum, reglugerðum og samþykktum og alþjóðasáttmálum) og skilgreina á þeim forsendum hvernig framkvæmd stefnunnar skuli háttað með tilliti til ábyrgðar og skyldna þeirra aðila sem koma að framkvæmdinni.

Kaflinn skiptist þannig að fyrst er farið í gegnum skilgreiningu á skóla án aðgreiningar eins og hún birtist í núgildandi lögum, reglugerðum, alþjóðasamþykktum og stefnumótun í einu sveitarfélagi (Reykjavík). Reykjavík var valin vegna þess að mikið efni liggur þar fyrir um skilgreiningar, stefnu og mat á framkvæmd. Þá er reynt að draga ályktanir um framkvæmd stefnunnar.

3.1 Framkvæmd

Leitað var í núgildandi lögum og reglugerðum að orðasambandinu „skóli án aðgreiningar“ ásamt orðhlutum og orðunum „aðgreining“, „sérþarfir“, „sérkennsla“, „fötlun“, „jafnrétti“ o.fl. Byggt var á gögnum frá mennta- og menningar- málaráðuneytinu þar sem helstu lög og reglugerðir voru taldar, ásamt alþjóðasáttmálum og skýrslum um efnið, en leitað var í frumheimildir fyrir endanlega skýrslugerð. Við gerð tímaáass (sjá mynd 1) var stuðst við bókarkafli eftir Gretar L. Marinósson og Dóru S. Bjarnason þar sem farið er yfir þróun sérkennslu á Íslandi (Gretar L. Marinósson og Dóra S. Bjarnason, 2014).

3.2 Alþjóðasamþykktir

Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna frá árinu 1989 var staðfestur á Íslandi árið 1992. Ríkið ber ábyrgð á að sáttmálanum sé framfylgt, en aðildarríkjum ber að „ tryggja hverju barni innan lögsögu sinnar þau réttindi sem kveðið er á um í samningi þessum, án mismununar af nokkru tagi...“ (1989, 2. gr.). Kveðið er á um að aðildarríki viðurkenni rétt barns til menntunar og að öll börn njóti sömu tækifæra (28. grein).

Árið 1994 var haldin alþjóðleg ráðstefna á *Salamanca* á Spáni um menntun nemenda með sérþarfir. Ísland var eitt af aðildarríkjum *Salamanca* yfirlýsingarinnar um grundvöll, stefnu og framkvæmd í málefnum nemenda með sérþarfir sem samþykkt var á ráðstefnunni árið 1994. Þar kemur fram að einstaklingar með sérþarfir á sviði menntunar skulu hafa aðgang að almennum skólum þar sem „almennir skólar séu virkasta aflið til að sigrast á hugarfari mismununar, móta umhverfi sem tekur fötluðum opnum örmum, móta þjóðfélag án aðgreiningar og koma á menntun öllum til handa...” (*Salamanca* yfirlýsingin 2. gr., sjá einnig Dóra S. Bjarnason og Gretar L. Marinósson, 2014).

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks frá 2006 er í fullgildingarferli á Íslandi en hann var undirritaður af Íslands hálfu árið 2007. Í 24. grein samningsins kemur fram að aðildarríkin viðurkenna rétt fatlaðs fólks til menntunar og að þau skuli koma á menntakerfi án aðgreiningar á öllum skólastigum. Aðildarríkin skuli tryggja „að fatlað fólk sé ekki útilokað frá almenna menntakerfinu vegna fötlunar og að fötluð börn séu ekki útilokuð frá gjaldfrjálsu skyldunámi á grunnskólastigi eða námi á framhaldsskólastigi vegna fötlunar“. Þá ber aðildarríkjunum að tryggja „að árangursríkar, einstaklingsmiðaðar stuðningsaðgerðir séu veittar í umhverfi sem hámarkar hvað mest mögulegan árangur í námi og félagslegan þroska sem aftur samræmist því markmiði að fatlað fólk geti notið menntunar án nokkurrar aðgreiningar“. Ennfremur er kveðið á um að aðildarríkin skuli gera fötluðu fólki kleift að öðlast hagnýta og félagslega færni í því skyni að greiða fyrir fullri þátttöku þess, til jafns við aðra, í skólastarfi og sem þjóðfélagsþegnar, og gera tilteknar viðeigandi ráðstafanir í þessu skyni. Kjarninn í samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks frá 2007, tengist hugmyndum um skóla án aðgreiningar að því er varðar nemendur sem eru greindir fatlaðir. Samningurinn tekur hins vegar til þrengri hóps en menntastefnan um skóla án aðgreiningar sem snýst um alla, skóla og menntakerfið.

Í greinargerð frá innanríkisráðuneytinu um fullgildingunni samningsins kemur fram að ákvæði samningsins um að „ tryggja fötluðum einstaklingum rétt til að lifa sjálfstæðu lífi og án aðgreiningar í samfélaginu“ sé víðtækt og feli í sér margs konar

skuldbindingar sem aðildarríkin þurfi að uppfylla (Innanríkisráðuneytið, 2013:4). Hvað varðar grunnskólann sem hér er til umfjöllunar, má segja að ákvæði laga um grunnskóla (91/2008) þess efnis að nemendur eigi „rétt á að komið sé til móts við námsþarfir þeirra í almennum grunnskóla án aðgreiningar...“ séu í fullu samræmi við fyrirnefnd ákvæði samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks til menntunar. Innleiðing samningsins stendur fyrir dyrum hér á landi.

3.3 Íslensk löggjöf

Samkvæmt Stjórnarskrá Lýðveldisins Íslands skulu „allir vera jafnir fyrir lögum og njóta mannréttinda án tillits til kynferðis, trúarbragða, skoðana, þjóðernisuppruna, kynþáttar, litarháttar, efnahags, ætternis og stöðu að öðru leyti“ (65. gr.). Þetta kemur skýrt fram í lögum um grunnskóla frá árinu 2008 þar sem segir í 2. grein (um markmið laganna):

Hlutverk grunnskóla, í samvinnu við heimilin, er að stuðla að alhliða þroska allra nemenda og þátttöku þeirra í lýðræðisþjóðfélagi sem er í sífelldri þróun. Starfshættir grunnskóla skulu mótast af umburðarlyndi og kærleika, kristinni arfleifð íslenskrar menningar, jafnrétti, lýðræðislegu samstarfi, ábyrgð, umhyggju, sáttfýsi og virðingu fyrir manngildi. Þá skal grunnskóli leitast við að haga störfum sínum í sem fyllstu samræmi við stöðu og þarfir nemenda og stuðla að alhliða þroska, velferð og menntun hvers og eins.

Segja má að þessi grunngildi endurspeglar í lögum um grunnskóla allt frá árinu 1974 þar sem svipuð markmiðsgrein birtist fyrst. Hugtakið skóli án aðgreiningar var hins vegar notað í fyrsta skipti í lögum um grunnskóla árið 2008.

Bæði ríki og sveitarfélög bera ábyrgð á að stefnunni um skóla án aðgreiningar sé framfylgt. Í þessari skýrslu er einungis grunnskólastigið til umfjöllunar sem heyrir undir sveitarfélögin frá árinu 1995. Sveitarfélögum ber skylda til að reka grunnskóla án aðgreiningar þar sem leitast er við að koma til móts við námsþarfir allra nemenda án tillits til líkamlegs eða andlegs atgervis í samræmi við Lög um grunnskóla⁴ (91/2008, 17. gr.).

⁴ Enginn skóli hefur eða getur uppfyllt þessi ákvæði fullkomlega. Samt er stefnan að okkar viti skynsamleg enda beinir hún skólastarfinu í tiltekinn farveg.

Aðalnámskrá grunnskóla 2011 er sá rammi og aðbúnaður fyrir nám og kennslu „sem mótast hefur í anda gildandi laga, reglugerða og alþjóðasamninga“ og kveður á um markmið og fyrirkomulag skólastarfsins (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013:7-9). „Mikilvægt er að skólinn taki mið af þörfum allra barna og ungmenna á einstaklingsbundinn hátt“ (bls. 23).

Skóli án aðgreiningar er skilgreindur svo í reglugerð 585/2010 (2. gr.) í samræmi við lög um grunnskóla (2008) og Aðalnámskrá grunnskóla frá 2011:

Með skóla án aðgreiningar er átt við grunnskóla í heimabyggð eða nærumhverfi nemenda þar sem komið er til móts við náms- og félagslegar þarfir nemenda í almennu skólastarfi með manngildi, lýðræði og félagslegt réttlæti að leiðarljósi (2010).

Í Aðalnámskrá grunnskóla frá 2011 segir að í grunnskóla eigi allir nemendur rétt á að stunda nám við sitt hæfi. „Tækifærin eiga að vera jöfn óháð atgervi og aðstæðum hvers og eins“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013:43). Sem dæmi er nefnt að þess skuli gætt að tækifærin ráðist ekki af því hvort nemandi sé af íslensku bergi brotinn eða af erlendum uppruna, og að skólustjóra sé heimilt að veita nemendum undanþágu frá því að þreyta könnunarpróf í einstökum prófgreinum 4., 7. og 10. bekkjar og er þar meðal annars átt við nemendur af erlendum uppruna „sem nýlega eru komnir til landsins og hafa takmarkaða íslenskukunnáttu, nemendur með sérþarfir og langveika nemendur“ (bls. 58).

Jöfn tækifæri til náms skulu ennfremur óháð því hvort um drengi eða stúlkur er að ræða, „hvar nemandi býr, hvernig stéttar hann er, hvaða trúarbrögð hann aðhyllist, hver kynhneigð hans er, hvernig heilsufari hans er háttað eða hvort hann býr við fötlun eða hverjar aðstæður hans eru“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013:43). „Menntun án aðgreiningar er samfelld ferli sem hefur það að markmiði að bjóða upp á góða menntun fyrir alla. Borin er virðing fyrir fjölbreytileika og mismunandi þörfum, hæfileikum og einkennum nemenda og leggja skal áherslu á að útrýma öllum gerðum mismununar og aðgreiningar í skólum...“ og síðar: „Í skóla án aðgreiningar á að ríkja fjölbreytni í vinnubrögðum og kennsluaðferðum“ (bls. 43-48).

Tvær reglugerðir frá árinu 2010 ná til stefnunnar um grunnskóla án aðgreiningar. Annars vegar reglugerð 585/2010 um nemendur með sérþarfir í grunnskóla og hins

vegar reglugerð 584/2010 um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum. Í þeirri fyrirnefndu segir að „stuðningur við nemendur eða nemendahópa felist í sveigjanlegu og margbreytilegu námsumhverfi og kennsluháttum sem ætlað sé að mæta þörfum allra nemenda...” (Reglugerð 585/2010, 8. gr.).

Í þeirri síðarnefndu segir í 3. grein að sveitarfélög skuli leggja áherslu á „snemmtækt mat á stöðu nemenda og ráðgjöf vegna námsvanda, félagslegs og sálræns vanda með áherslu á að nemendur fái kennslu og stuðning við hæfi í skólum án aðgreiningar...” (Reglugerð 584/2010). Í 10. grein segir að starfsfólk skóla skuli meta hvaða nemendur kunna að eiga í erfiðleikum og sjá til þess að allir nemendur fái nauðsynlega aðstoð. „Nemendur sem kunna að eiga í líkamlegum, sálrænum eða félagslegum vanda fái viðeigandi stuðning og námsaðstoð við hæfi til að þeir geti tekið virkan þátt í skólastarfi” (Reglugerð 584/2010, 10. gr.). Skólastjóri skal óska eftir sérfræðiaðstoð ef þörf er á nánari athugun og greiningu á nemendum. Starfsfólk í sérfræðiþjónustu skal aðstoða starfsfólk skóla við greiningu á nemendum og námsaðstæðum, „veita ráðgjöf um hvernig brugðist skuli við og vísa á viðeigandi úrræði” (Reglugerð 584/2010, 10. gr.). Kveðið er á um samráð skólastjóra og foreldra í 14. grein: „Telji skólastjóri og foreldrar að barn þarfnist sérstakrar aðstoðar eða þjálfunar til að geta notið leikskóla- eða grunnskólagöngu sem best, ber þeim að hafa samráð um hvort unnt sé að leysa málið innan skólans og/eða hvort leitað skuli til sérfræðiþjónustu sveitarfélags eða annarra sérfræðinga”.

Í reglugerð um nemendur með sérþarfir í grunnskóla (585/2010) eru nemendur með sérþarfir skilgreindir svo: „...þeir sem eiga erfitt með nám sökum sértækra námsörðugleika, tilfinningalegra eða félagslegra erfiðleika og/eða fötlunar, sbr. 2. gr. laga um málefni fatlaðra nr. 59/1992, nemendur með leshömlun, langveikir nemendur, nemendur með þroskaröskun, geðraskanir og aðrir nemendur með heilsutengdar sérþarfir”.

Lög um málefni fatlaðra (59/1992) koma ekki inn á grunnskóla eða stefnuna um skóla án aðgreiningar en lögnum er ætlað að „tryggja fötluðum jafnrétti og sambærileg lífskjör við aðra þjóðfélagsþegna og skapa þeim skilyrði til þess að lifa eðlilegu lífi”

(Lög um málefni fatlaðra 59/1992, 1. gr.). Félagsmálaráðuneyti sinnir eftirliti með framkvæmd laganna. Í 7. grein segir að ávallt skuli leitast við að veita fötluðum þjónustu skv. almennum lögum á sviði menntunar.

3.4 Sveitarfélög

Sveitarfélögum ber skylda til að veita skólaskyldum börnum í viðkomandi sveitarfélagi sérstakan stuðning í skólastarfi í samræmi við metnar sérþarfir. Nemendur eiga rétt á að komið sé til móts við náms- og félagslegar þarfir þeirra í skóla án aðgreiningar skv. 4. gr. reglugerðar um nemendur með sérþarfir í grunnskóla. Sérúrræði og sérskólar eru reknir skv. fyrirkomulagi sem sveitarstjórn ákveður skv. 12. grein reglugerðar 585/2010, byggt á 42. grein grunnskólalaga: „Sveitarfélög geta beitt sér fyrir sérúrræðum innan grunnskóla eða stofnað til reksturs sérskóla þegar almennt nám og kennsluhættir hæfa ekki þörfum eða hag nemenda“ (Lög um grunnskóla 91/2008).

Í skýrslu Reykjavíkurborgar frá árinu 2012 um skóla án aðgreiningar og sérstakan stuðning við nemendur í grunnskólum Reykjavíkur kemur fram stefna borgarinnar og um leið skyldur sveitarfélagsins og ábyrgð: „Skóli án aðgreiningar byggir á viðurkenningu og þátttöku allra nemenda. Námskráin er merkingarbær fyrir alla nemendur og námsumhverfið einkennist af margbreytileika. Allir nemendur njóta virðingar og ná besta mögulega árangri. Skólastarf án aðgreiningar er ferli í sífelldri þróun, allt skólastarfið er heildstætt og samþætt og stuðningur er veittur eftir þörfum hvers og eins“ (Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið 2012a:3).

Í stefnunni kemur fram að grunnskólar Reykjavíkur séu án aðgreiningar „þar sem allir nemendur eru virkir og fullgildir þátttakendur í skóla- og námssamfélaginu á jafnréttisgrundvelli“ (Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið 2012a:5). Fjármagni til skóla er ætlað að tryggja skólum aðstæður til að starfrækja kennslu og þjónustu til að mæta þörfum allra nemenda (bls. 34). Skóli getur sótt um sérstakt fjármagn á grundvelli áætlunar um viðbrögð þegar nemendahópur hans vikir verulega frá því sem almennt er, „svo sem varðandi fjölda nemenda af erlendum uppruna, nemenda

með þroskaraskanir, erfiðar félagslegar aðstæður og fjölda barnaverndartil kynninga“ (bls. 34).

Nemendur af erlendum uppruna eru oft nefndir í opinberum textum en orðið fjölmennung kemur hins vegar ekki fyrir í lögum eða reglugerðum. Á vef Reykjavíkurborgar segir þó að allar stofnanir borgarinnar skuli laga sig að fjölmennungarlegu samfélagi þar sem eitt af leiðarljósum sveitarfélagsins sé að „reykvískt samfélag fái notið fjölbreytni í mannlífi og menningu þar sem þekking, vísýni, jafnrétti og gagnkvæm virðing einkenni samskipti fólks af ólíkum uppruna“ (<http://reykjavik.is/fjolmenning-0>).

Stefna Reykjavíkurborgar er ennfremur (Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið 2012a), að foreldrar mikið fatlaðra barna hafi val um það hvort þeir sendi börn sín í almenna grunnskóla eða sækji um skólavist í sérskóla. Lagt er til að „gætt verði að samræmingu við úthlutun fjármagns vegna nemenda með sambærilegar þarfir í sérskóla og almennum skóla“ þar sem almennir grunnskólar þurfi að hafa forsendur til að veita sambærilega þjónustu og nemandi fengi í sérskóla eða sérdeild, eigi val foreldra að vera virkt (bls. 35-36).

3.5 Samantekt og túlkun

Vísbandar fyrir nám án aðgreiningar í Evrópu voru þróaðir á vegum Evrópumíðstöðvar fyrir þróun í sérkennslu árið 2009 (Kyriazopoulou og Weber, 2009). Þeir ná yfir lagasetningu, þátttöku og fjármögnun. Gagnlegt er að skoða íslenska löggjöf með hliðsjón af þessum vísbandum. Rammi þessa verkefnis leyfir þó ekki slíka greiningu nema að litlu leyti. Skilyrði fyrir því að lagasetning styðji við nám án aðgreiningar eru: 1) samræmi við alþjóðlegar samþykktir; 2) fullt innra samræmi í landslögum; 3) að lagasetning nái til allra menntastiga; 4) að lagasetning nái til menntagæða og faglegrar færni starfsfólks; 5) að áhersla sé á sveigjanleika, fjölbreytileika og jafnræði í öllum menntastofnunum og 6) að lagasetning taki til eftirlits og ábyrgðarþátta innan menntastofnana (bls. 25). Ítarlegir vísbandar eru síðan settir fram um hvert skilyrði.

Varðandi innra samræmi og samræmi við alþjóðasamþykktir (skilyrði 1 og 2) má segja að ekki verði annað séð af yfirlitinu hér að ofan en að vilji löggjafans sé skýr og að nokkuð gott samræmi sé á milli lagatexta og fyrirmæla sem varða skóla án aðgreiningar. Þótt mótsagna gæti á stöku stað til dæmis í reglugerðum þar sem taldir eru upp einstakir hópar nemenda út frá læknisfræðilegum greiningum. Stefnan nær til allra nemenda og skólum er ætlað að skapa aðstæður og námsumhverfi sem hæfir öllum nemendum. Frá sjónarhóli nemenda og foreldra þeirra er réttur til skólagöngu í almennum skólum ótvíræður og að þar sé komið til móts við þarfir þeirra. Sveitarfélögum er þó heimilt að setja upp sérúrræði sé talin þörf á því en það er þó alltaf undir foreldrum komið hvort þeir óska eftir eða þiggja skólavist í slíku úrræði fyrir börn sín. Stefna um fjármögnun byggist fyrst og fremst á því að greina nauðsynleg úrræði frekar en að flokka þá erfiðleika sem nemendur eiga við að etja (Kyriazopoulou og Weber, 2009). Reglur um úthlutun eins og þær birtast meðal annars í reglugerð um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga stangast á við þennan vísbendi og þyrfti að taka til athugunar.

Þegar hins vegar kemur að lagasetningu um menntagæði eða framkvæmd (skilyrði 4 og 5) sem byggir meðal annars á hæfni starfsfólks, innra starfi skólanna og samstarfi menntageirans við önnur kerfi (svo sem heilbrigðiskerfi og félagskerfið) má segja að íslenskt lagaumhverfi styðji ekki nægjanlega við nám án aðgreiningar. Í vísbendum um menntagæði er til að mynda mikil áhersla á að tryggð sé fræðsla um málefni tengd sérkennslu og námi án aðgreiningar í kennaranámi og í símenntun kennara og annarra starfsmanna skóla, að fjármagn og stuðningur verði tryggður til þessa. Ákvæði um þetta er þó ekki að finna í íslensku lagaumhverfi. Einn af vísbendum fyrir skilyrði (5) um sveigjanleika og jafnræði kveður á um að settar hafi verið reglur um þverfaglegt samstarf menntageirans, heilbrigðiskerfis, félagsmálasviða o.fl. Þótt minnst sé á slíkt samstarf í lögum um grunnskóla (2008, 40. gr.) má segja að rammi um slíkt samstarf í lögum og reglugerðum sé talsvert brotakenndur og óskýr. Á Íslandi stunda engir nemendur nám á vegum heilbrigðiskerfisins, félagsþjónustunnar eða heima, heldur eru allir í skólum. Hins vegar er skortur á reglum um hvernig þessir aðilar koma að því að styðja við menntun barnsins í almennum skólum.

Margt hefur tekist vel í innleiðingu stefnu um skóla án aðgreiningar hér á landi. Hvað varðar heildarlöggjöf (á macro plani) er vilji og áherslur skýrar. Hlutfall nemenda sem stunda nám í sérskólum eða öðrum sérúrræðum hér á landi er með því lægsta sem gerist í Evrópu. Þetta er jákvætt og vekur athygli erlendis en flækir hins vegar vanda kennara í mörgum grunnskólum landsins. Því þarf að stórefla teymisvinnu kennara og annars starfsfólks skólanna og tryggja nauðsynlegan stuðning.

Eigi Ísland að geta uppfyllt ákvæði þessara laga og alþjóðasamþykktu betur en nú er gert þarf að styðja sveitarfélög og skóla til frekari sveigjanleika. Slíkt kallar meðal annars á breytta hugsun, viðhorf, skipulag og vinnubrögð og ennfremur á áherslubreytingar í kennaranámi og símenntun kennara. Ekki er mælt með róttækum breytingum heldur öllu fremur að einstökum skólum og skólahverfum verði gert kleift að vinna áfram þróunar- og tilraunastarf sem byggir á hugmyndum um skóla án aðgreiningar. Stuðningur þarf að vera við skólana og kennarana í þessu skyni.

4 ÍSLENSKAR RANNSÓKNIR Á SKÓLA ÁN AÐGREININGAR

Í þessum kafla er farið í annan verkþáttinn í beiðni starfshópsins sem snýst um birtingarmynd hugtaksins „skóla án aðgreiningar“ í niðurstöðum íslenskra rannsókna.

Markmið þessa verkþáttar er að:

Vinna samantekt yfir niðurstöður rannsókna, úttektir, meistaraprófsritgerðir, doktorsritgerðir, þróunarverkefni og annað efni sem til er um skóla án aðgreiningar og framkvæmd skólustarfs innan þeirrar hugmyndafræði.

Fyrst er farið í gegnum framkvæmd samantektar, hugmyndafræðilega nálgun og skilgreiningar á skóla án aðgreiningar, viðfangsefni rannsókna og aðferð og gerð ritverka. Þar á eftir eru tekin saman tímabil skilgreininga á skóla án aðgreiningar eins og þau birtast einnig í lögum, reglugerðum og alþjóðasamþykktum. Þá er reynt að draga ályktanir um framkvæmd stefnunnar. Að lokum er útgefið og birt efni tekið saman í samhengi við lagaumhverfi og stefnu hvers tíma um skóla án aðgreiningar.

4.1 Framkvæmd

Starfsfólk Menntavísindastofnunar fékk afhentan heimildalista frá mennta- og menningarmálaráðuneyti sem unninn hafði verið fyrir starfshópin um rannsóknir sem tengdust efninu. Fjörtíu heimildir voru á listanum en eftir efnislega yfirferð var einungis 16 heimildum haldið eftir en 174 heimildum bætt við. Stuðst var við ritaskrá um *Skóla fyrir alla* sem tekin var saman af Jóhönnu Karlsdóttur árið 2010 vegna rannsóknar hennar á viðfangsefninu. Auk þess var farið kyrfilega yfir ritaskrár og efni þeirra fræðimanna og höfunda sem hafa látið til sín taka á þessum vettvangi. Ennfremur var stuðst við ábendingar fræðimanna um eigið efni. Farið var yfir efnið með kerfisbundnum hætti.

Efnið sem haldið var inni fyrir greiningarvinnu var afmarkað við umfjöllun tengda skóla án aðgreiningar í grunnskólum og var birt að mestu eftir árið 1984. Stór áhrifaþáttur á fræðileg skrif um efnið var þegar Ísland varð aðili að *Salamanca* yfirlýsingunni árið 1994. Rit sem safnað var saman voru fræðiritgerðir, fræðigreinar, ráðstefnugreinar, samantektir, yfirlitsgreinar, matsgreinar og svo framvegis. Heimildir voru skráðar í þar til gerðan gagnagrunn í Qualtrics forritinu. Alls var skráð 221 færsla í gagnagrunninn en ákveðið var að útiloka BA/BEd. ritgerðir og fræðileg

erindi sem ekki hafa verið gefin út sem og fyrirlestra og greinar dagblaða. Eftir stóðu 190 færslur með efni um skóla án aðgreiningar og/eða sérkennslu í almennum skólum þar sem hugtakið er notað en tengt við tiltekna greiningar eða merkimiða.

Til að lýsa inntaki heimilda voru þær allar flokkaðar eftir því hvernig skóli án aðgreiningar var skilgreindur, auk þess eftir viðfangsefni, aðferð, hver framkvæmdi og gerð ritverks. Ennfremur var skráð stuttlega hvað niðurstöður eða efnistöð höfðu að segja um skóla án aðgreiningar.

Útgefið og birt efni var að lokinni skráningu tekið saman eftir útgáfuári í samhengi við lagaumhverfi, stefnu og reglugerðir hvers tíma um skóla án aðgreiningar. Birtingartímabilinu var skipt í fjögur skilgreind tímabil. Fyrsta tímabilið (1989-1993) snerist um umræður um blöndun sem á rætur sínar að rekja til þeirra hugmynda að með því að setja saman fötluð og ófötluð börn í skóla og bekk og kenna þeim saman mætti tryggja öllum aðgang að sömu stöðum og aðstæðum (sbr. skilgreining 1.3.). Annað tímabilið (1994-2001) markaðist af *Salamanca* yfirlýsingunni og dreifingu hennar í alla grunnskóla á landinu árið 1995. Þriðja tímabilið (2002-2011) er kennt við skóla án aðgreiningar en á þessu tímabili varð stefnubreyting í Reykjavík sem byggðist á skóla án aðgreiningar (sbr. skilgreining 1.1.). Árið 2008 var skóli án aðgreiningar festur í lög. Síðasta tímabilið (2012-2014) er kallað skóli margbreytileikans í samræmi við stefnubreytingar í hugtakanotkun um skóla án aðgreiningar (sbr. skilgreining 1.1.1.). Hvert tímabil er síðan skoðað með tilliti til hversu mikið var birt á tímabilinu, hvernig nálgun við skóla án aðgreiningar birtist í umfjöllun og hver helstu viðfangsefni voru.

4.2 Hvernig er skóli án aðgreiningar skilgreindur?

Viðfangsefni skóla án aðgreiningar eru margvísleg og víða hægt að grípa niður. Greina má á umfjöllun heimildanna að hugtakið skóli án aðgreiningar er ekki alltaf skilgreint á sama hátt. Til að mynda ber nokkuð á afar lauslegum og röngum skilningi á hugtakinu skóli án aðgreiningar sem einstaklingsmiðað nám (sbr. skilgreining 1.12). Þetta tvennt er ekki hið sama og oft virðist misskilningur ríkja um að svo sé, þó vissulega séu hugtökin tengd um margt sem varðar framkvæmd skóla án aðgreiningar. Heimildir voru aðgreindar og flokkaðar sérstaklega eftir því hvernig

hugtakið skóli án aðgreiningar var skilgreint. Við lok greiningar stóðu eftir fimm flokkar sem heimildirnar voru flokkaðar í eftir því hvernig var fjallað um hugtakið: a) fjallað um einstaklingsmiðað nám (sbr. skilgreining 1.12), b) læknisfræðileg nálgun (sbr. skilgreining 1.4.), c) skrifað um reglugerðir og stefnumál skóla án aðgreiningar, d) skóli án aðgreiningar (sbr. skilgreining 1.1.) og að lokum e) blönduð nálgun þegar skilgreining á hugtaki féll í fleiri en einn af flokkunum að einhverju leyti (sjá töflu 1).

Tafla 1 Efni flokkað eftir skilgreiningu á hugtakinu skóli án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Einstaklingsmiðað nám	10	5%
Læknisfræðileg nálgun	19	10%
Reglugerðir og stefnumál	8	4%
Skóli án aðgreiningar	127	67%
Blönduð nálgun	26	14%
Samtals	190	100%

Eins og fram kemur í töflu 1 snýst umfjöllun oftast um skóla án aðgreiningar (sbr. skilgreiningu 1.1.), en einnig er þó nokkuð um blandaða nálgun þar sem efnisleg umfjöllun getur verið á mörkum tveggja eða fleiri flokka.

Taka verður tillit til þess að umfjöllun um fjölmenningu eða menningarlegan margbreytileika fellur undir alla þessa flokka. Fjölmennungur rennur svo í sameiginlegan farveg með skóla margbreytileikans og fræðimenn fara frekar að huga að þessum þáttum út frá skilgreiningu á skóla margbreytileikans.

4.3 Viðfangsefni rannsókna

Efni var skráð enn frekar eftir viðfangsefni eða útgangspunkti í umfjöllun og flokkað í eftirfarandi níu efnisflokkum: a) Hugmyndafræði skóla án aðgreiningar, b) skólinn sem stofnun og samfélag, c) umfjöllun tengd foreldrum barna, d) umfjöllun tengd kennurum eða börnum, e) blandaður flokkur til að mynda bæði sjónarhorn foreldra, kennara og/eða barna, f) lýðræði í skólum og félagslegt réttlæti, jöfnuður og virk þátttaka, til að mynda sjónarhorn á fjölmenningu eða á íslensku sem annað

tungumál og að lokum, g) viðhorf, sjónarhorn og stuðningur við annað fagfólk í grunnskólum (sjá töflu 2).

Tafla 2 Viðfangsefni umfjöllunar um skóla án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Hugmyndafræði skóla án aðgreiningar	19	10%
Skólinn sem stofnun og samfélag	11	6%
Foreldrar	7	4%
Kennarar	61	32%
Börn	24	13%
Blandað viðfangsefni	39	21%
Lýðræði í skólum, félagslegt réttlæti, jöfnuður og þátttaka	24	13%
Annað fagfólk í skólum	5	3%
Samtals	190	100%

Umfjöllun um skóla án aðgreiningar tekur í flestum tilvikum til starfa kennara og kennslu, viðhorfa og stuðnings út frá sjónarhorni kennarans. Allnokkuð hefur verið fjallað um skóla án aðgreiningar út frá blönduðu sjónarhorni foreldra, kennara og barna. Einnig hefur sjónum verið beint að börnum og lýðræði í skólum. Lítið er um rannsóknir eða efni sem snýr beint að foreldrum barna í grunnskólum og öðru fagfólki í skólunum.

4.4 Aðferð og gerð ritverka

Ef um rannsóknir var að ræða var aðferð skráð eftir því hvort um var að ræða meginlega aðferð, eigindlega eða blöndu af þessum tveimur eftir því sem við átti. Í 98 rannsóknum var beitt eigindlegri aðferð við gagnaöflun, í 25 rannsóknum var notuð meginleg aðferð, í 12 rannsóknum var notuðu blanda af þessum tveimur aðferðum við gagnaöflun. Um var að ræða 140 rannsóknir eða fræðigreinar, 26

meistararitgerðir og eina doktorsritgerð⁵. Í safninu eru 15 skýrslur á vegum sveitarfélaga og aðrir bera ábyrgð á átta ritverkum.

⁵ Fjórar doktorsritgerðir hafa verið ritaðar um málaflokkinn, en þrjár þeirrar eru flokkaðar sem fræðigreinar hér, þar sem þær hafa verið gefnar út sem bækur. Fimmta doktorsritgerðin (Hermína Gunnþórsdóttir) kom út í júní, eftir að skýrsluskrifum lauk.

5 TÍMABIL

5.1 Blöndun 1989-1993

Á árunum 1989 til 1993 var lítið um útgefið efni sem tengist hugmyndum um skóla án aðgreiningar. Á tímabilinu voru gefnir út fjórir titlar: tvær fræðigreinar, ein rannsókn og svo kennsluefni tengt blöndun fatlaðra og ófatlaðra. Hugtakið skóli án aðgreiningar var lítið notað og einkum stuðst við hugtakið blöndun. Skóli án aðgreiningar var ekki skilgreindur á sama hátt í öllum tilfellum. Eins og sjá má í töflu 3 var í 50% tilfella fjallað um skóla án aðgreiningar og í 50% tilfella var fjallað um hugtakið út frá læknisfræðilegri nálgun, en sú nálgun samræmist ekki skilgreiningum á hugtakinu.

Tafla 3. Efni 1989-1993 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Læknisfræðileg nálgun	2	50%
Skóli án aðgreiningar	2	50%
Samtals	4	100%

Viðfangsefni fræðigreinnanna var mismunandi og ekki hægt að greina sérstaka áherslu á eitt viðfangsefni frekar en annað. Í töflu 4 kemur fram skipting greina eftir viðfangsefni. Hugmyndafræðin sem liggur að baki skóla án aðgreiningar var viðfangsefni í 25% tilfella. Viðhorf kennara, stuðningur, aðstæður og sjónarhorn þeirra var útgangspunktur í 25% fræðigreinnanna. Í 25% af greinunum var viðfangsefnið blandað og börn voru viðfangsefnið í 25% af greinunum.

Tafla 4. Efni 1989-1993 flokkað eftir viðfangsefni

	Fjöldi	Hlutfall
Hugmyndafræði skóla án aðgreiningar	1	25%
Kennarar	1	25%
Börn	1	25%
Blandað viðfangsefni	1	25%
Samtals	4	100%

Í töflu 5 kemur fram skipting heimilda eftir skilgreiningu og viðfangsefni. Í fræðigreininni sem fjallaði um kennara var skilgreiningin skóli án aðgreiningar notuð, en sú skilgreining var einnig notuð í greininni sem fjallaði um hugmyndafræðina sem liggur að baki skóla án aðgreiningar. Í fræðigreininni sem fjallaði um börn var skóli án aðgreiningar skilgreindur út frá læknisfræðilegri nálgun. Þessi skilgreining var einnig notuð í greininni sem hafði blandað viðfangsefni.

Tafla 5. Efni 1989-1993 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar og viðfangsefni

	Hugmyndafræði	Kennarar	Börn	Blandað viðfangsefni	Samtals
Læknisfræðileg nálgun			1	1	2
Skóli án aðgreiningar	1	1			2
Samtals	1	1	1	1	4

Skortur á útgefnu efni er eitt helsta einkenni tímabilsins. Hugtakið blöndun var algengara en skóli án aðgreiningar. Í fræðasamfélaginu var tekist á um það hvort blöndun fatlaðra og ófatlaðra nemenda væri almennt til góðs. Óttast var að fatlað fólk yrði frekar útundan við slíkar aðstæður og að blandaðir bekkir myndu leiða til þess að erfiðara yrði að nýta tímann og bestu fánlegu kunnáttu fagfólks. Það sem einnig einkennir tímabilið er að umfjöllun um fjölmenningu og íslensku sem annað tungumál hefur ekki hafist merkjanlega innan samfélagsins.

5.2 Salamanca yfirlýsingin 1994-2001

Salamanca yfirlýsingin var staðfest árið 1994. Hún var þýdd af menntamála-ráðuneytinu og dreift í alla grunnskóla árið 1995, ásamt aðgerðaáætlun. Eftir að Salamanca yfirlýsingin var staðfest jókst umfjöllun um skóla án aðgreiningar og hugtakið var notað í auknum mæli. Ekki virðist þó hafa verið samstaða um skilgreiningu á hugtakinu. Í töflu 6 kemur fram flokkun heimilda eftir skilgreiningu á hugtakinu skóli án aðgreiningar. Alls voru 24 titlar útgefnir sem fjölluðu um skóla án aðgreiningar á þessu tímabili. Um var að ræða 22 rannsóknir og tvær skýrslur frá sveitarfélögum. Í 62,5% af heimildunum var hugtakið skilgreint sem skóli án aðgreiningar samanber skilgreiningu 1.1. hér að framan. Í 20,8% heimilda var hugtakið skilgreint út frá blandaðri nálgun, í 12,5% skipta í tengslum við einstaklingsmiðað nám og í 4,2% tilfella var notuð læknisfræðileg nálgun.

Tafla 6 Efni 1994-2001 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Einstaklingsmiðað nám	3	12,5%
Læknisfræðileg nálgun	1	4,2%
Skóli án aðgreiningar	15	62,5%
Blönduð nálgun	5	20,8%
Samtals	24	100%

Í töflu 7 má sjá skiptingu heimilda eftir viðfangsefni. Algengasta viðfangsefnið var viðhorf, stuðningur eða sjónarhorn kennara eða í 33% heimilda. Í 25% af efninu var viðfangsefnið blandað, 17% efnisins fjallaði um hugmyndafræði skóla án aðgreiningar og 17% um skólann sem stofnun og samfélag. Í 4% af heimildunum var fjallað um foreldra og í 4% var umfjöllunarefnið lýðræði í skólum.

Tafla 7 Efni 1994-2001 flokkað eftir viðfangsefni

	Fjöldi	Hlutfall
Hugmyndafræði	4	17%
Skólinn sem stofnun og samfélag	4	17%
Foreldrar	1	4%
Kennarar	8	33%
Blandað viðfangsefni	6	25%
Lýðræði í skólum	1	4%
Samtals	24	100%

Í töflu 8 eru heimildir flokkaðar eftir viðfangsefni og skilgreiningu. Af þeim heimildum sem fjölluðu um viðhorf, stuðning eða sjónarhorn kennara voru þrjár heimildir sem skilgreindu viðfangsefnið út frá hugtakinu skóli án aðgreiningar sbr. skilgreiningu 1.1. Þrjár heimildir nálgust viðfangsnefið út frá einstaklingsmiðuðu námi, en tvær heimildir notuðu blandaða nálgun. Af þeim heimildum sem höfðu blandað viðfangsefni var ein sem skilgreindi viðfangsefnið út frá læknisfræðilegri nálgun, þrjár skilgreindu það út frá skóla án aðgreiningar, en tvær notuðu blandaða nálgun eða voru á mörkum tvenns konar nálgunar. Heimildin sem fjallaði um lýðræði í skólum notaði skilgreininguna skóli án aðgreiningar líkt og í 1.1. Sömuleiðis heimildirnar fjórar sem fjölluðu um hugmyndafræðina að baki skóla án aðgreiningar. Af þeim heimildum sem fjölluðu um skólann sem stofnun og samfélag voru þrjár sem studdust við skilgreininguna skóli án aðgreiningar og ein heimild notaði blandaða nálgun.

Tafla 8 Efni 1994-2001 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar og viðfangsefni

	Hugmyndafræði	Skólinn sem stofnun og samfélag	Foreldrar	Kennarar	Blandað viðfangsefni	Lýðræði í skólum	Samtals
Einstaklingsmiðað nám				3			3
Læknisfræðileg nálgun					1		1
Skóli án aðgreiningar	4	3	1	3	3	1	15
Blönduð nálgun		1		2	2		5
	4	4	1	8	6	1	24

Raddir kennara, sérkennsla og sérúrræði standa helst upp úr í umræðu þessa tímabils. Mikil áhersla er lögð á sérþarfir nemenda í skóla án aðgreiningar,

sérkennslu og úrræði kennarans á þessu tímabili. Óhjákvæmilega er rætt um fjölda þeirra nemenda sem fá sérkennslu og umfang sérkennslunnar. Einnig kemur fram að viðbrögð í umhverfi nemandans við sérþörfum hans feli í sér stimulun barnsins og leiði í raun til aðgreiningar þar sem börn eru tekin út úr bekk til að sinna skilgreindum sérþörfum þeirra. Skrifað er um aðferðir og grundvöll innleiðingar skóla án aðgreiningar. Viðhorf og raddir kennarans í þessu samhengi eru áberandi. Einnig er rædd hugmyndafræði skóla án aðgreiningar sem grundvallarmannréttindi og samfélagslegt sjónarhorn á breytileika mannlífsins. Nokkuð er skrifað um skóla án aðgreiningar sem einstaklingsmiðað nám, á þann hátt að höfuðáhersla er lögð á rétt einstaklingsins, vöxt og þroska hvers og eins á eigin forsendum og hvernig kennsla mætir þessum þörfum. Kennsluaðferðir og námsefnisgerð vege nokkuð þungt í umræðunni.

5.3 Skóli án aðgreiningar 2002-2011

Á árunum 2002-2011 varð mikil aukning í útgáfu á efni sem tengdist skóla án aðgreiningar. Í heild voru gefnir út 123 titlar (113 fræðigreinar og 10 skýrslur). Á þessu tímabili var farið að beita hugtakinu skóli án aðgreiningar í auknum mæli, þó ekki alltaf skilgreint með sama hætti. Í töflu 9 kemur fram skipting heimilda eftir skilgreiningu á hugtakinu. Í 69% af heimildum notuð skilgreiningin skóli án aðgreiningar (sbr. 1.1) og í 12% var efnið skilgreint út frá blandaðri nálgun. Í um 11% tilvika var stuðst við læknisfræðilega nálgun á viðfangsnefninu, en í 5% af heimildunum var umfjöllunarefnið skilgreint út frá settum lögum, reglugerðum og stefnum. Í fæstum tilfellum var viðfangsefnið skilgreint sem einstaklingsmiðað nám, eða aðeins í um 3% tilvika.

Tafla 9. Efni 2002-2011 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Einstaklingsmiðað nám	4	3%
Læknisfræðileg nálgun	13	11%
Reglugerðir og stefnumál	6	5%
Skóli án aðgreiningar	85	69%
Blönduð nálgun	15	12%
Samtals	123	100%

Í töflu 10 má sjá skiptingu heimilda eftir viðfangsefni. Algengasta viðfangsefnið var viðhorf, stuðningur eða sjónarhorn kennara eða 31% heimilda. Í 19% af efninu var viðfangsefnið blandað, 11% fjallaði um hugmyndafræði skóla án aðgreiningar og 4% um skólann sem stofnun og samfélag. Börn voru umfjöllunarefni 15% heimildanna. Í 3% af heimildum var fjallað um foreldra og í 13% um lýðræði í skólum. Heimildirnar sem fjölluðu um annað fagfólk í skólum voru 4% af heildarfjölda heimilda á þessu tímabili.

Tafla 10. Efni 2002-2011 flokkað eftir viðfangsefni

	Fjöldi	Hlutfall
Hugmyndafræði	13	11%
Skólinn sem stofnun og samfélag	5	4%
Foreldrar	4	3%
Kennarar	38	31%
Börn	19	15%
Blandað viðfangsefni	23	19%
Lýðræði í skólum	16	13%
Annað fagfólk í skólum	5	4%
Samtals	123	100%

Í töflu 11 eru viðfangsefni flokkuð eftir því hvernig hugtakið skóli án aðgreiningar er skilgreint. Í 30 heimildum sem fjölluðu um kennara var fjallað um hugtakið sem skóla án aðgreiningar skv. skilgreiningu 1.1. Í fjórum heimildum var fjallað um það út frá reglugerðum og stefnumálum, í tveimur heimildum sem einstaklingsmiðað nám og í tveimur heimildum út frá blandaðri nálgun.

Í 15 heimildum sem höfðu blandað viðfangsefni var fjallað um skóla án aðgreiningar. Í þremur heimildum var hugtakið skilgreint út frá blandaðri nálgun, í fjórum út frá læknisfræðilegri nálgun og loks í einni heimild út frá reglugerðum og stefnumálum. Af þeim heimildum sem fjölluðu um börn voru tíu sem skilgreindu hugtakið út frá skóla án aðgreiningar. Í sex heimildum var hugtakið skilgreint út frá læknisfræðilegri nálgun, í tveimur út frá blandaðri nálgun og aðeins í einni út frá einstaklingsmiðuðu námi. Heimildir sem voru um lýðræði í skólum og félagslegt réttlæti skilgreindu hugtakið út frá skóla án aðgreiningar í 15 skipti. Aðeins ein heimild notaði blandaða nálgun í skilgreiningu.

Í umfjöllun um hugmyndafræðina sem liggur að baki skóla án aðgreiningar var hugtakið skilgreint sem skóli án aðgreiningar (sbr. 1.1) í 11 heimildum. Í einni heimild var það skilgreint út frá reglugerðum og stefnumálum og einni heimild með vísun í einstaklingsmiðað nám. Í heimildum um annað fagfólk í skólum var hugtakið skilgreint sem skóli án aðgreiningar í þremur heimildum, en í tveimur út frá læknisfræðilegri nálgun.

Þegar viðfangsefnið var skólinn sem stofnun og sem samfélag var algengast að hugtakið væri skilgreint sem skóli án aðgreiningar eða í þremur heimildum. Í einni heimild var það skilgreint út frá blandaðri nálgun og í einni út frá læknisfræðilegri nálgun. Ein heimild sem hafði foreldra sem útgangspunkt fjallaði um hugtakið sem skóli án aðgreiningar, en þrjár út frá blandaðri nálgun.

Tafla 11. Efni 2002-2011 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar og viðfangsefni

	Hugmyndafræði	Skólinn sem stofnun og samfélag	Foreldrar	Kennarar	Börn	Blandað viðfangsefni	Lýðræði í skólum	Annað fagfólk í skólum	Samtals
Einstaklingsmiðað nám	1			2	1				4
Læknisfræðileg nálgun		1			6	4		2	13
Reglugerðir og stefnumál	1			4		1			6
Skóli án aðgreiningar	11	3	1	30	10	15	15		85
Blönduð nálgun		1	3	2	2	3	1	3	15
Samtals	13	5	4	38	19	23	16	5	123

Meginniðurstöður eru að á tímabilinu hefur útgefið efni um skóla án aðgreiningar aukist ásamt því að notkun hugtaksins skóli án aðgreiningar hefur aukist⁶. Sá flokkur viðfangsefnis sem er veigamestur á tímabilinu snýr að kennurum. Meðal annars er fjallað um aukið álag á kennara samhliða fjölbreyttari nemendahópum. Einnig að úrræði skorti til að takast á við þær kröfur sem stefna um skóla án aðgreiningar gerir til kennara meðal annars vegna fjárskorts og lélegs aðgengis að námsefni. Sumum kennurum fannst framkvæmdin um skóla án aðgreiningar ekki ganga upp í öllum tilvikum. Auk þess kom fram að kennarar njóta sín ekki í starfi vegna erfiðra nemenda og nemendur sem fer minna fyrir gleymast stundum í amstri dagsins.

Fram kom að auka þyrfti færni kennara og leggja meiri áherslu á fagleg gildi og viðhorf. Mikilvægt væri að virða fjölbreytileika á meðal nemenda þar sem líta bæri á fjölbreytileika sem mannauð og menntunarauka. Kennurum bæri að stunda símenntun, en endurskoðun á menntun kennara skyldi vera hluti af víðtækri kerfisbreytingu sem stuðli að framgangi stefnunnar.

Á umfjölluninni má greina að traust á milli allra aðila skiptir höfuðmáli. Kennarar upplifa stundum að samskipti við foreldra geti verið erfið, en samvinna skóla og fjölskyldna hafi lykiláhrif á hvernig börnum reiði af í skólanum. Sumir nemendur upplifi að grunnskólinn hafni þeim. Hlutverk kennara og foreldra voru talin afgerandi í að móta hegðun og viðhorf barna til skólastarfsins.

Talsvert var fjallað um börn. Fram kom að þau nýti ekki hæfileika sína til fulls í skólanum. Líta verði til þess að hæfileikar liggi á ólíkum sviðum. List- og verkgreinar þurfi að fá sess og virðingu ekki síður en bóklegar greinar til að nemendur njóti styrks síns. Þá varð tíðrætt um að skólinn ætti erfitt með að stuðla að félagslegum samskiptum nemenda með og án fötlunar. Tilhneiging getur verið til að byggja upp veggj á milli þeirra sem eru með tilteknar fatlanir eða námserfiðleika og hinna. Þetta á líka að hluta til við um börn sem eru af erlendum uppruna. Ljóst er að fræðilegt efni

⁶ En fræðimenn leggja afar mismunandi merkingu í hugtakið og virðist það oft notað sem samheiti fyrir sérkennslu.

hefur ekki verið miðað við raddir barnana sjálfra, heldur meira við umhverfið og kennarann.

Fram kemur í greinunum að mikilvægt sé að efla rannsóknarstarf á sviði menntamála hér á landi og auka þverfaglega samvinnu. Stuðla þurfi að auknu þróunarstarfi í skólum með þátttöku allra sem hlut eiga að máli. Nauðsynlegt sé að skilgreina hugtök. Ólíkur skilningur þeirra sem að málinu koma⁷ geti valdið ósamstöðu um hugmyndafræði skóla án aðgreiningar.

Auk þess var fjallað um að innleiðing stefnu um skóla án aðgreiningar hafi ekki gengið eins og vonir stóðu til. Taka þurfi tillit til þess að stefnur sem slíkar gangi kannski aldrei alveg upp heldur breytist áherslur og þróist, og skilningur á þeim sé mismunandi. Þó er talið að við séum komin vel á veg með að mæta margbreytileika nemenda miðað við þau lönd sem við berum okkur saman við. Stefnan er mannúðleg og réttlát en framkvæmdin er ekki alltaf auðveld⁸. Fyrri starfshættir og skipulag eru rótgróin og mynda öfl sem stuðla frekar að flokkun nemenda og aðgreiningu heldur en að vinna gegn því. Ef markmiðið er að hafa afgerandi áhrif á þróun skólastarfs í átt að skóla án aðgreiningar þarf að greina og draga úr þeim hindrunum sem skipulag skóla, náms og kennslu hefur í för með sér. Mikilvægt er að skólaganga miðist við mannlegan breytileika frá upphafi. Samfélagið þarf að vera tilbúið að mæta þörfum hvers skóla og þeirra nemenda sem eru í námi á hverjum tíma, hvort sem er í formi aðbúnaðar, mannafla eða menntunar. Til staðar þarf að vera staðföst trú á því að það séu grundvallarmannréttindi að njóta menntunar.

5.4 Skóli margbreytileikans 2012-2014

Alls fjallaði 39 heimild um skóla án aðgreiningar á þessu tímabili. Af þessum 39 heimildum voru 20 rannsóknir, 16 meistararitgerðir og þrjár skýrslur. Í flestum

⁷ Svo sem kennara, starfsfólks skóla, foreldra og embættismanna. Þetta getur valdið því að fólk tali og skrifi í mótsögn við skilgreiningar og hvert við annað.

⁸ Hún er hvergi auðveld enda ekki ein leið og ekki má gleyma að við búum í ófullkomnum heimi. Huga þarf að því sem greiðir fyrir tengingum milli nemenda og kennara, enn mikilvægara er að greina og fækka þáttum sem hamla eða hindra slík tengsl og valda því að tilteknir nemendur einangrist og verði útilokaðir.

heimildunum var viðfangsefnið nálgast út frá skilgreiningu um skóla án aðgreiningar (sbr. 1.1) eða 64% tilfella. Í 15% heimildanna var umfjöllunin skilgreind út frá blandaðri nálgun, en í 8% tilfella var fjallað um skóla án aðgreiningar út frá einstaklingsmiðuðu námi. Stuðst var við læknisfræðilega nálgun í 8% af heimildunum. Í 5% af heimildum var viðfangsefnið nálgast út frá reglugerðum og stefnumálum í skóla án aðgreiningar (sjá töflu 12).

Tafla 12 Efni 2012-2014 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar

	Fjöldi	Hlutfall
Einstaklingsmiðað nám	3	8%
Læknisfræðileg nálgun	3	8%
Reglugerðir og stefnumál	2	5%
Skóli án aðgreiningar	25	64%
Blönduð nálgun	6	15%
Samtals	39	100%

Í töflu 13 kemur fram viðfangsefni heimildanna á þessu tímabili. Viðhorf, stuðningur eða sjónarhorn kennara var viðfangsefni 36% heimildanna. Fjallað var um lýðræði í skólum í 18% tilfella og 23% heimilda höfðu blandað viðfangsefni. Hugmyndafræði skóla án aðgreiningar var viðfangsefni 3% heimildanna og 5% fjölluðu um skólann sem stofnun og samfélag. 5% af efninu fékkst við viðhorf, stuðning og sjónarhorn foreldra og 10% við börn.

Tafla 13 Efni 2012-2014 flokkað eftir viðfangsefni.

	Fjöldi	Hlutfall
Hugmyndafræði	1	3%
Skólinn sem stofnun og samfélag	2	5%
Foreldrar	2	5%
Kennarar	14	36%
Börn	4	10%
Blandað viðfangsefni	9	23%
Lýðræði	7	18%
Samtals	39	100%

Í töflu 14 eru viðfangsefni heimildanna flokkuð eftir því hvernig skilgreiningu var stuðst við í umfjölluninni. Í 10 heimildum sem fjölluðu um viðhorf, stuðning og sjónarhorn kennara var notuð skilgreiningin skóli án aðgreiningar. Í einni heimildinni var stuðst við skilgreiningu út frá reglugerðum og stefnumálum. Ein heimild skilgreindi viðfangsefnið út frá einstaklingsmiðuðu námi en tvær heimildir út frá blandaðri nálgun.

Í sex heimildum sem höfðu blandað viðfangsefni var notuð skilgreiningin skóli án aðgreiningar. Ein heimild skilgreindi viðfangsefnið út frá einstaklingsmiðuðu námi, en tvær út frá læknisfræðilegri nálgun.

Í tveimur heimildum sem höfðu börn að viðfangsefni var notuð skilgreiningin skóli án aðgreiningar. Í annarri heimildinni var viðfangsefnið skilgreint út frá læknisfræðilegri nálgun, en í hinni út frá blandaðri nálgun. Af þeim heimildum sem fjölluðu um lýðræði í skólum og félagslegt réttlæti voru fimm sem skilgreindu viðfangsefnið út frá skóla án aðgreiningar. Tvær heimildir skilgreindu viðfangsefnið út frá blandaðri nálgun.

Heimildin sem fjallaði um hugmyndafræðina sem liggur að baki skóla án aðgreiningar skilgreindi hugtakið sem skóli án aðgreiningar. Tvær heimildir fjölluðu um skólann sem stofnun og samfélag. Önnur þeirra skilgreindi viðfangsefnið út frá skóla án aðgreiningar en hin út frá blandaðri nálgun. Tvær heimildir höfðu viðhorf, stuðning og sjónarhorn foreldra sem útgangspunkt og skilgreindi önnur þeirra viðfangsefnið út frá skóla án aðgreiningar en hin skilgreindi það út frá einstaklingsmiðuðu námi.

Tafla 14 Efni 2012-2014 flokkað eftir skilgreiningu á skóla án aðgreiningar og viðfangsefni

	Hugmyndafræði	Skólinn sem stofnun og samfélag	Foreldrar	Kennarar	Börn	Blandað viðfangsefni	Lýðræði í skólum	Samtals
Einstaklingsmiðað nám			1	1		1		3
Læknisfræðileg nálgun					1	2		3
Reglugerðir og stefnumál				1				2
Skóli án aðgreiningar	1	1	1	10	2	6	5	25
Blönduð nálgun		1		2	1		2	6
	1	2	2	14	4	9	7	39

Mikið var rætt um úrræði kennara vegna sértækra vandamála nemenda eins og hegðunarvanda og mikil áhersla lögð á að koma þurfi til móts við sértækar þarfir nemenda (hér er um að ræða læknisfræðilega nálgun, þar sem vandinn er staðsettur í barninu). Einnig ber nokkuð á umræðu um hvernig skólastarfi skuli háttað til að stuðla að farsælu skipulagi í fjölmenningslegu skólastarfi.

Raddir og sýn nemandans og upplifun á hvernig er að vera nemandi í sérkennslu og sem slíkur aðgreindur frá öðrum nemendum í skólastarfinu var tekið fyrir í rannsóknunum. Nemendur upplifðu það jákvætt á meðan á því stóð en eftir á að hyggja hafði aðgreiningin neikvæð áhrif á sjálfsmynd þeirra flestra.

Áhersla er lögð á að á að almenni skólinn endurskoði sífellt þau gildi sem hann hefur í heiðri, að tryggður sé möguleiki á samþættu skólastarfi og að aukið rými sé fyrir börn með fötlun til þátttöku í skólastarfi. Einnig er talið mikilvægt að almenni skólinn hlusti á reynslu foreldra allra barna óháð aðstæðum eða séreinkennum, og læri af reynslu þeirra þannig að skólinn geti í starfi sínu komið til móts við sjónarmið þeirra og þarfir barnanna á sem víðtækastan hátt. Foreldrar undrast að barn þurfi greiningu til þess að fá stuðning í skóla.

Skortur er talinn á stuðningi við kennara til að starfa í skóla án aðgreiningar og þörf talin á stuðningi til starfsþróunar. Kennarar vilja geta tekið tillit til margbreytilegra þarfa í skólastarfi en óöryggi og úrræðaleyzi kennara er staðreynd sem þarf að taka tillit til. Kennarar lýsa áhyggjum sínum og úrræðaleyzi til að takast á við hegðunarvanda nemenda. Sérkennarar hafa á hinn bóginn jákvætt viðhorf til skóla án aðgreiningar og telja sig vinna eftir stefnunni. Þó stangast það á við grundvallarhugmyndir sem skólastefnan byggir á, að margir sérkennarar kenna „sínun nemendum“ í sérkennslustofum. Fjallað var um þróun jafnréttis í skólum og hvað ógni áherslum í jafnræði og hvernig það hafi haft áhrif á reglugerðir og stefnumál.

Fram kemur að skólastefnan sjálf sé umdeild og takmarkaður skilningur virðist vera á því hvað skóli án aðgreiningar í raun merki. Umræðan einkennist af deilum um velferðarþjónustu, aðstoð við tiltekna hópa nemenda fremur en að áhersla sé lögð á að hver og einn eigi sín lágmarksréttindi og ryðja þurfi burt hindrunum í skólastarfinu

sem færa börn út að jaðri skólans eða í önnur úrræði svo sem sérdeildir eða sérskóla. Þörf sé á gagnrýninni sýn og hvetjandi umræðu sem snerti öll svið skólastarfsins til að iðka megi jafnrétti. Til þess að staðfesta margbreytileika nemenda verði að vera hægt að brjóta upp hefðbundnar kennsluaðferðir og nota fjölbreyttar aðferðir þannig að hæfileikar allra fái að blómstra og allir nemendur fái notið sín. Til þess að undirbyggja grunngildi og sýn skóla án aðgreiningar verði það að koma fram í skipulagi skólans, kennslu og námsmati sem og í skólastarfinu hjá hverjum og einum sem þar starfar.

6 HEIMILDIR

- Alberta Tulinius. 2010. **Stuðningur við kennara**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóli Íslands.
- Amalía Björnsdóttir, Dóra S. Bjarnason og Rannveig Klara Matthíasdóttir. 2013. **Skóli án aðgreiningar. Viðhorf sérkennara í grunnskólum til stefnunnar skóli án aðgreiningar**. Glæður 23, bls. 58-68.
- Anna Björk Sverrisdóttir. 2010. **"Hvað getur skólinn gert meira?" Lífssögurannsókn með ungu fólki sem hefur átt erfitt uppdráttar í grunnskóla**. MA ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Anna Ingeborg Pétursdóttir, Auður Hrólfsdóttir og Guðný Bergþóra Tryggvadóttir. 2000. Gerður G. Óskarsdóttir (ritstj.). **Sérkennsla í grunnskólum Reykjavíkur. Könnun á fjölda nemenda, ástæðum og framkvæmd**. Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Anna Kristín Sigurðardóttir, Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2014. **The development of a school for all in Iceland Equality, threats and political conditions**. Í Ulf Blossing, Gunn Imsen og Leif Moos (ritstj.). *The Nordic Educational model: A School for All Encounters Neo-Liberal Policy*. Dordrecht: Springer.
- Anna Kristín Sigurðardóttir. 2011. **Kennaramenntun og kennsla nemenda með sérþarfir**. Glæður. 21, bls.41-44.
- Anna Kristín Sigurðardóttir. 2010. **School-university partnership in teacher education for inclusive education**. *Journal of Research in Special Education Needs*. 10(1), bls. 149-156.
- Anna Lind Pétursdóttir. 2013. **Tools for inclusion: Functional behavioral Assessment and Behavior support Plans**. Erindi á alþjóðlegri ráðstefnu Nordic Education Research Association, Reykjavík.
- Anna Lind Pétursdóttir, Lucinda Árnadóttir og Snæfríður Dröfn Björgvinsdóttir. 2012. **Úr sérúrræði í almenna skólstofu: virknimat og stuðningsáætlun sem verkfæri í skóla án aðgreiningar**. Ráðstefnurit Netlu - Menntakvika 2012. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ásdís Ýr Arnardóttir. 2011. **Óhreinu börnin hennar Evu: Um samspil skóla án aðgreiningar og ADHD**. MA ritgerð, Félagsvísindasvið Háskóla Íslands.
- Ásgeir Björgvinsson og Hildur Björk Svavarsdóttir. 2008. **Hvað segja foreldrar um skólastarf? Niðurstöður rýnihópa vor 2007**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Ásta María Þorkelsdóttir. 2013. **Ég heyri það sem þú segir en ég skil þig ekki: Upplifun og reynsla grunnskólakennara af kennslu nemenda með sértæka málþroskahömlun í skóla án aðgreiningar**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna 1989.

<http://www.barnasattmali.is/barnasattmalinn/barnasattmalinnheildartexti.html>

- Birna Sigurjónsdóttir, Eiríkur Jónsson, Magnús Þór Gylfason, Meyvant Þórólfsson, Una Björg Bjarnadóttir, Ólafur Loftsson og Steinunn J. Ásgeirsdóttir. 2004. **Bráðger börn í grunnskóla**. Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Börkur Hansen og Hanna Ragnarsdóttir. 2010. **Fjölmennning og þróun skóla**. Í Hanna Ragnarsdóttir og Elsa Sigríður Jónsdóttir (ritstj.) Fjölmennning og skólastarf. Reykjavík: Rannsóknarstofa í fjölmennningarfræðum og Háskólaútgáfan.
- Börkur Hansen, Jón Baldvin Hannesson, Ólafur H. Jóhannsson, Rósa Eggertsdóttir og Mel West. 1999. **Aukin gæði náms. Skólaþróun í þágu nemenda**. Í Rúnar Sigþórsson (ritstj.). Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands
- Cacciattolo, M., Dakich, E., Dalmau, M.C., Davies, A., Guðjónsdóttir, H. and Kelly, C. 2006. **Transformative pathways: Inclusive pedagogies in learning and teaching**. Journal of Research on Technology in Education. 40(2), bls. 165-182.
- Dalmau, M.C. and Guðjónsdóttir, H. 2002. **Framing professional discourse with teachers: Professional working theory**. Í J. Loughran og T. Russell (ritstj.). London, New York: Routledge/Falmer.
- Danforth, S. and Smith, T.J. 2005. **Engaging Troubling Students: A Constructivist Approach**. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
- Dóra S. Bjarnason. 2011. **Reynsla af því að eiga fatlað barn á Íslandi 1974-2007**. Í Hrefna Friðriksdóttir, Valborg Snævarr og Þórhildur Líndal (ritstj.). Heiðursrit Ármanns Snævarr. Reykjavík, Bókaútgáfan Codex.
- Dóra S. Bjarnason. 2010. **Gjennom labyrinten: Hva er (spesial) pedagogikk i et inkluderende miljø?** Í Reindahl, S. og Hausstätter, R.S. (ritstj.) Spesialpedagogikk og etikk: Kollektivt ansvar og individuelle rettigheter. Lillehammer: Høyskoleforlaget.
- Dóra S. Bjarnason. 2010. **Social policy and social capital. Parents and exceptionality 1974-2007**. New York: Nova Science Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2009. **Walking on eggshells: Some ethical issues in research with people in vulnerable situations**. At inganga praxis - kvalitative metoder i (Special) pedagogisk forskning i Norden. Educare. 4, bls.19-33. Malmö: Malmö högskola.
- Dóra S. Bjarnason. 2009. **Parents and professionals: an uneasy partnership?** Í J. Allan, J. Ozga og G. Smyth (ritstj.). Social capital, professionalism and diversity. Rotterdam: Sense Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2008. **Private troubles or public issues? The social construction of the "disabled baby" in the context of social policy and social and technological changes**. Í Susan Gabel og Scot Danforth (ritstj.). Disability & the politics of education. New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Dóra S. Bjarnason. 2006. **From the toolbox of theory: Which theoretical tools are useful for understanding the inclusive practice in Icelandic schools?** Í M.S. Giannakaki, G.T. Papanikos, Y. Poizos and J.K. Richards (ritstj.). The 8th international conference on Education. Athens: Research on Education.
- Dóra S. Bjarnason. 2005. **Student's voices: How does education in Iceland prepare young disabled people for adulthood?** Scandinavian Journal of Disability Research. 7, bls. 109-128.

- Dóra S. Bjarnason. 2004. **Erwachsenwerden mit einer Behinderung- Bericht aus einer Studie in Island.** Gemeinsam Leben- Zeitschrift fur integrative Erziehung. 12, bls. 4-12.
- Dóra S. Bjarnason. 2004. **New Voices from Iceland: Disability and Young adulthood.** New York: Nova Science Publishers Inc.
- Dóra S. Bjarnason. 2003. **School inclusion in Iceland; The Cloak of Invisibility.** Í B.T. Peck (ritstj.). Education; Emerging Goals in a New Millenium. New York: Nova Science Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2003. **The social construction of adulthood with a difference in Iceland.** Í J. Allan (ritstj.). Inclusion Participation and Democracy: What is the purpose? London: Kluwer academic publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2002. **Notes on schooling, school inclusion and exclusion in the 21st century Europe.** Brussels: The European Comission.
- Dóra S. Bjarnason. 2001. **Af sjónarhóli félagsfræði og fötlunarfræða. Er lífið þess virði að lifa því fatlaður?** [From the perspective of sociology and disability studies: Is life worth living with an impairment?]. Læknablaðið 87(42), bls. 30-35.
- Dóra S. Bjarnason. 1996. **Iceland: From institutions to normalisation?** Í J. Tössebro., A . Gustavsson og G. Dyrendahl (ritstj.). Intellectual disabilities in the Nordic states; Policies and everyday life (bls 90-106). Kristiansand: Høyskole Forlaget.
- Dóra S. Bjarnason. 1995. **Heildtæk skólastefna** [Systemic school inclusion]. Proskahjálp, 17(3), bls.38-46.
- Dóra S. Bjarnason. 1991. **Á blöndun og normalisering við um alla? Tilraun til skýringar á hugtökum.** Proskahjálp,13(2), bls.8-15.
- Dóra S. Bjarnason. 1989. **Haltur ríður hrossi. Kennsluefni tengt myndböndum Fræðsluvarps um blöndun fatlaðra og ófatlaðra.** Reykjavík: Proskahjálp og Öryrkjabandalag Íslands.
- Dóra Bjarnason og Bengt Persson. 2007. **Inkludering i de nordiska utbildningssystemen - en sociohistorisk bakgrund.** Pædagogiske psykologers forening. 44(3), bls. 202-224.
- Dóra S. Bjarnason og Gretar L. Marinósson. 2014. **Salamanca and beyond. Inclusive education still up for debate.** In press.
- Dóra S. Bjarnason og Gretar L. Marinósson. 2007. **Kenningaleg sýn.** Í Grétar Marinósson (ritstj.). Tálmar og tækifæri. Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Dóra S. Bjarnason og Ingibjörg H. Harðardóttir. 2006. **Greinargerð um athugun á kennslu barna með þroskahömlun í sérskóla (síðari athugun).** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Dóra S. Bjarnason, Ragnheiður Axelsdóttir og Lora Einarsdóttir. 2009. **Skýrsla um raddir barna, félagsauð og skóla án aðgreiningar.** Reykjavík: Rannsóknarstofa um skóla án aðgreiningar. Styrkt af PROGRESS og Umboðsmanni barna á Íslandi. Reykjavík: Rannsóknarstofa um skóla án aðgreiningar.
- Edda Óskarsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2004. **How are special education teachers prepared to teach mathematics?** Í Arne Engström. Democracy and participation a challenge for special

needs education in mathematics. Reports from the Department of Education. Örebro: Örebro University.

- Elín Guðjónsdóttir. 2013. **Það kostar vinnu og skipulag: Reynsla nemenda með dyslexíu af skólagöngu sinni.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Erla Skaftadóttir. 2010. **Skólinn var ekki fyrir mig.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- European Agency for Development in Special Needs Education. 2011. **Kennaramenntun í skóla án aðgreiningar: Lykiltilmæli vegna stefnumótunar.** Odense, Denmark: European Agency for Development in Special Needs Education.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2012. **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar: Færnilýsing fyrir kennara í skólum án aðgreiningar.** Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2011. Verity Donnelly (Ritstj.). **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar í Evrópu – Viðfangsefni og tækifæri.** Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2011. **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar í Evrópu: færnilýsing fyrir kennara í skólum án aðgreiningar.** Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2009. **Lykilatriði sem stuðla að gæðum náms án aðgreiningar – Tilmæli fyrir stefnumótandi aðila.** Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Eyrún Ísfold Gísladóttir. 2000. **Í örugga höfn eða á vit óvissunnar - Reynsla foreldra af ákvörðunum um námsúræði fyrir fötluð börn og börn við mörk fötlunar.** Glæður, tímarit Félags sérkennara. 1. og 2. tbl.
- Ferguson, D. L. 1995. **The real challenge of inclusion: Confessions of "a rabbit inclusionist".** Phi Delta Kappan, 77, 43-49.
- Ferguson, D., G. Ralph, G. Meyer, J. Lester, C. Droege, H. Guðjónsdóttir, N.K. Sampson og J. Williams. 2012. **Nám fyrir alla. Undirbúningur, kennsla og mat í skóla margbreytileikans.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ferguson, D., Droege, C., Guðjónsdóttir, H., Lester, J., Meyer, G., Ralph, G., Sampson, N. and Williams, J. 2001. **Designing personalized learning for every student.** Alexandria, Virginia USA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Ferguson, D., Droege, C., Guðjónsdóttir, H., Meyer, G., Lester, J. and Ralph, G. 1996. **Designing classroom curriculum for personalized learning.** Eugene, Oregon: University of Oregon, Schools projects, Specialised training program, college of Education.
- Finnur Ásbjörnsson. 2003. **Skóli fyrir alla - útflutningsvara! Um samvinnu Norðurlandabjóða og Eystrasaltslanda á sviði sérkennslu.** Glæður, 1.og 2. tbl.
- Fræðslumiðstöð Reykjavíkur: Starfshópur um Stefnu í málefnum barna með íslensku sem annað tungumál í grunnskólum Reykjavíkur. 2000. **Stefna í málefnum barna með íslensku sem annað tungumál í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.

- Gerður G. Óskarsdóttir. 2014. **Rannsókn á starfsháttum íslenskra grunnskóla.** Reykjavík: Háskólaútgáfan (í prentun).
- Gretar L. Marinósson. 2011. **Responding to diversity at school. An ethnographic study.** Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Gretar L. Marinósson. 2007. **Tálmár og tækifæri. Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2007. **The ocean merges into the drop: unearthing the ground rules for the social construction of pupil diversity.** Studies in Educational Ethnography. 12, bls. 185-206.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Pathways to inclusion. A guide to staff development.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Stangast samræmd próf á við stefnuna um skóla fyrir alla?** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 14(2), bls. 129-132.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Research on special education in Iceland 1970-2002.** Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson. 2004. **Hvað vitum við um menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi.** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 13, bls. 41-50
- Gretar L. Marinósson. 2004. **Rannsóknir á sviði sérþarfa og fötlunar barna á Íslandi 1970-2002.** Tímarit um menntarannsóknir. 1, bls. 63-70.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Árangursríkt skólastarf og skóli fyrir alla.** Grein fyrir nordspes-vefinn.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Hvernig bregst skólinn við erfiðri hegðun nemenda?** Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Hvernig verða flokkar sérþarfa til í grunnskólum.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Specialpædagogisk forskning i Island - problemstillinger, erfaringer og perspektiver.** Psykologisk pædagogisk rådgivning, 40(2), bls. 163-180.
- Gretar L. Marinósson. 2002. **The response to pupil diversity by a mainstream compulsory school in Iceland.** London: University of London.
- Gretar L. Marinósson. 2000. **Exclusion in and from school. Case study of a compulsory mainstream school.** Presented at ISEC 2000.
- Gretar L. Marinósson. 1999. **Specialundervisningens elever: Fra kategorisering til individualisering - og tilbage** [The students of special education: From categorisation to individualisation - and back again]. In En skole for alle i Norden. 100 ars samarbejde omkring undervisning av elever med særlige behov. [A school for all in the Nordic countries. One hundred years' collaboration on the education of students with special needs]. Copenhagen.
- Gretar L. Marinósson. 1998. **Hvernig á skólinn að vera.** Ný menntamál. 16(1), bls.24-28.
- Gretar L. Marinósson. 1996. **Blöndun fatlaðra og ófatlaðra í grunnskólum.** Ráðstefna mentnamálaráðuneytisins um ýmis málefni barna og unglunga með sérþarfir. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.

- Gretar L. Marinósson. 1995. **Þátttaka fatlaðra nemenda í almennu skólastarfi. Um hvað snýst deilan.** Glæður. 1, bls. 9-21.
- Gretar L. Marinósson. 1994. **Hvað dvelur orminn langa? Um stefnu og framkvæmd í menntun fatlaðra hér og erlendis.** Proskahjálp. 16(4), bls. 23-30.
- Gretar L. Marinósson og Auður B. Kristinsdóttir. 2006. **Menntun nemenda með þroskahömlun í leikskóla, grunnskóla og framhaldsskóla.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson and Dóra S. Bjarnason. 2014. **Special Education in Iceland.** Í A. F. Rotatori, J. P. Bakken, F. E. Obiakor og S. Burkhardt (ritstj.). Special Education: An international perspective (bindi. 27): Emerald Group Publishing.
- Gretar L. Marinósson og Dóra S. Bjarnason. 2011. **Þróun náms í sérkennslufræðum við HÍ.** Glæður 21, bls. 34-40.
- Gretar L. Marinósson og Dóra S. Bjarnason. 2007. **Making sense of the educational context of students with intellectual disability in Icelandic mainstream schools.** Paper presented at the European Conference on Educational Research, Ghent, Belgium.
- Gretar L. Marinósson og Ingibjörg H. Harðardóttir. 2006. **Greinargerð um athugun á kennslu barna með þroskahömlun í almennum grunnskóla.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson, Ingibjörg Harðardóttir og Ingibjörg Kaldalóns. 2007. **The implementation of the policy of inclusive education in Iceland in the light of the education of students with intellectual disability.** Latvia: Rezekne higher education institution, faculty of pedagogy, personality socialization research institute.
- Gretar L. Marinósson og Rannveig Traustadóttir. 1994. **Við hugsum um okkar fólk. Rannsókn á þátttöku fatlaðra nemenda í almennum grunnskóla.** Glæður. 4, bls. 56-62.
- Gretar L. Marinósson og Rósa Eggertsdóttir. 2002. **Bætt skilyrði til náms. Starfsþróun í heiltæku skólastarfi.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Guðbjörg Jónsdóttir, Halldóra Dröfn Gunnarsdóttir, Hulda Dóra Styrmsdóttir, Þorgeir Magnússon og Þorsteinn Sæberg. 2009. **Starfshópur um samhæfingu verklags við aðstoð og þjónustu við grunnskólanema sem glíma við fjölpættan vanda.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið og Velferðarsvið.
- Guðbjörg Ragnarsdóttir. 2009. **Stundum er gott að hlusta: rannsókn á hugmyndum og skoðunum heyrnarlausra um "blöndun" heyrnarlausra í skólum.** M.Ed. ritgerði Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Guðlaug Ólafsdóttir, Hanna Ragnarsdóttir og Börkur Hansen. 2012. **Hvað má læra af farsælli reynslu þriggja grunnskóla af fjölmennningarlegu starfi?** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 21, bls. 29-52.
- Guðrún Sigurðardóttir. 2013. **Námskrágerð: Hvað er æskilegt að kenna nemendum á starfsbraut í framhaldsskóla.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Hafðís Guðjónsdóttir. 2010. **Preparing and supporting teachers of mathematics to become special for all.** In Hafðís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir (ritstj.).

Ráðstefnurit - The 5th Nordic Research Conference on Special Needs Education in Mathematics: Challenges in teaching mathematics - Becoming special for all. Reykjavík: University of Iceland, School of Education.

- Hafdís Guðjónsdóttir. 2009. **Látum þúsund blóm blómstra.** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 18, bls.61-77.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2008. **Grunnskólaganga – einstaklingsmiðað nám.** Í Bryndís Halldórsdóttir, Jóna G. Ingólfssdóttir, Stefán Hreiðarsson og Tryggvi Sigurðarsson (ritstj.), Þroskahömlun barna Orsakir – eðli – íhlutun. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2007. **Kennarar eru á mörkum gamalla tíma og nýrra: Þróun námskeiðs um stærðfræðikennslu fyrir alla.** Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2006. **Developing a Course on Inclusive Education for Graduate Students: Praxis Inquiry in Teacher Education.** Í Fitzgerald, M. Heston og D. Tidwell, (ritstj.). Collaboration and community: Pushing boundaries through self-study. Proceedings of the Sixth International Conference on Self-Study of Teacher Education Practices. East Sussex, England: Herstmonceux Castle.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2005. **Responsive teachers confront inclusion. In Inclusion: Celebrating Diversity.** Ráðstefna var haldin af: Inclusive and Supportive Education Congress (ISEC). 1. – 4. ágúst í Glasgow, Skotlandi.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2004. **How are teachers prepared to teach students with learning disabilities in mathematics?** Í Deborah L. Tidwell, Linda M. Fitzgerald og Melissa L. Heston. (ritstj.) The fifth international conference on self-study of teacher education practices: Journeys of hope: Risking self-study in a diverse world, bls.137-140. East Sussex, England: Herstmonceux Castle.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Responding to all students: Inclusive practice.** Ráðstefnurit Personality, time, communication: Pedagogy and psychology. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne, Lettlandi, bls.28-33.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Responsive Professional Educators.** Nordisk Tidskrift for Special Pedagogikk. 2(81), bls.109-121.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Viðbragðssnjallir kennarar.** Glæður, 1. og 2, bls.59-66.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2002. **Að kenna öllum stærðfræði.** Flatarmál, tímarit samtaka stærðfræðikennara 10, bls.1-5.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2000. **Responsive professional practice: Teachers analyze the theoretical and ethical dimensions of their work in diverse classrooms.** Doktorsverkefni varið við University of Oregon, USA.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1999. **Skóli fyrir alla: Listin að kenna í mikið getublönduðum bekk.** Þýtt, staðfært og endurskrifað m.a. úr Designing classroom curriculum for personalized learning. Hafnarfirði: H.G.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1995. **Developing teaching strategies for mixed ability groups of students.** Bridges. 2(2),bls. 25-26.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1994. **Heildtæk skólastefna - samvirkt nám.** Glæður.4, bls 4-14.

- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2012. **Skóli án aðgreiningar og kennaramenntun.** Tímarit um menntarannsóknir. 9, bls.132–152.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2010. **Kennsla í fjölbreyttum nemendahópi.** Reykjavík: Rannsóknarstofa í fjölmenningsfræðum og Háskólaútgáfan.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2009. **Fjölbreytt nám í skóla án aðgreiningar.** Í Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstj.). Rannsóknir í félagsvísindum X. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2011. **Team- teaching about Mathematics for all. Collaborative self study.** Í Suck, S., og Pereira, P. (ritstj.). What counts in teaching mathematics: Adding value to self and content. Dodrecht: Springer.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2007. **Preparing teachers to teach all children mathematics.** Í Paul A. Bartolo, Annemieke Mol Lous og Thomas Hofsaass (ritstj.). Responding to student diversity: Teacher Education and classroom practice. Proceedings of the International conference on teacher education for responding to student diversity, bls. 43 - 62.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2006. **Teaching all children mathematics: How self-study made a difference.** Í D. L. Tidwell og L. M. Fitzgerald (ritstj.) Self-study and diversity. Rotterdam: Sense Publishers.
- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2010. **Developing team-teaching through self-study.** Í Sriram, B., Bergsten, C., Goodchilds, S., Pálsdóttir, G., Dahl, B. og Haapasalo (ritstj.) The First sourcebook on Nordic research in mathematics education. Charlotte: Information Age Publishing.
- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2009. **Mathematics for all: Working with teachers.** Nordic Research Conference on Special Needs Education in Mathematics (NORSMA).
- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2007. **Mathematics for all: Preparing teachers to teach in inclusive classrooms.** Í Lene Östergaard Johansen, Mathematics Teaching and Instruction. Proceedings of the 3rd Nordic research conference on Special needs Education in Mathematics.
- Hafdís Guðjónsdóttir, M. Cacciattolo, E. Dakich, A. Davies, C. Kelly and M.C. Dalmau. 2007. **Transformative pathways: Inclusive Pedagogies in Teacher Education.** Journal of Research on Technology in Education (ISTE). 40(2), bls.165-182.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Svanborg Rannveig Jónsdóttir. 2012. **Preparing teachers to teach a diverse group of learners in a changing world.** Í Self-study of teacher education practices: Navigating the Public and Private: Negotiating the Diverse Landscape of Teacher Education. Provo, Utah: Brigham Young University.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2007. **Grunngildi skólastarfs í fjölmenningsarsamfélagi.** Uppeldi og menntun. 16, bls. 109-113.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2005. **Skólalárun í fjölmenningsarsamfélagi.** Skólavarðan. 6, bls. 5-6.

- Hanna Ragnarsdóttir. 2004. **Vilji og væntingar: Rannsókn á áhrifaþáttum í skólagöngu erlendra barna á Íslandi.** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 13(1), bls. 91-110.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2004. **Íslenskir skólar og erlend börn! Skólaþróun í fjölmennningarlegu samfélagi.** Tímarit um menntarannsóknir. 1, bls. 145-153.
- Hanna Ragnarsdóttir og Börkur Hansen. 2014. **The development of a collaborative school culture: The case of an inner-city school in Reykjavík, Iceland.** Í Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt (ritstj.). Learning spaces for social justice. England: Trentham books.
- Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt. 2014. **Inclusive practices: Participation and empowerment in a preschool in Iceland.** Í Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt (ritstj.). Learning spaces for social justice. England: Trentham Book.
- Hermína Gunnþórsdóttir. 2010. **Kennarinn í skóla án aðgreiningar: áhrifavaldar á hugmyndir íslenskra og hollenskra grunnskólakennara.** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Hermína Gunnþórsdóttir and Dóra S. Bjarnason. 2014. **Conflicts between professional development and inclusive education among Icelandic compulsory school teachers.** In press.
- Hermína Gunnþórsdóttir and Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2013. **Additional workload or a part of the job? Icelandic teachers' discourse on inclusive education.** International Journal of Inclusive Education. 17, bls. 1-21.
- Hildur B. Svavarsdóttir, Sara Björg Ólafsdóttir og Hrund Logadóttir (2010). **Framkvæmd sérkennslu í almennum grunnskólum.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Hildur B. Svavarsdóttir, Sigurbjörg J. Helgadóttir og Guðný Elísabet Ingadóttir. 2006. **Greining á starfi: Þroskaþjálfar í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Hulda Karen Daníelsdóttir. 2008. **Nemendur sem eru innflytjendur og með sérkennsluþarfir: Menningarlegur fjölbreytileiki og sérkennsla.** Skýrsla unnin að tilstuðlan European Agency for Development in Special Needs Education Reykjavík: Þjónustumiðstöð Miðborgar og Hlíða.
- Inga Birna Sigfúsdóttir. 2013. **Glögg er barns augað.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Auðunsdóttir. 2006. **Árangursríkt samstarf: Þróunarverkefni um bætt samstarf heimila og skóla.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Bj. Bjarnadóttir. 2011. **Er komið til móts við alla nemendur í skólastarfinu?** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Harðardóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2005. **Um líðan, nám og kennslu heyrnalausra og heyrnaskertra nemenda í Hlíðaskóla.** Reykjavík. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2010. **The politics of gender equality intervention in schools.** Í Erla Sigurðardóttir (ritstj.). Ligestilling i skolen. Rapport fra nordiske konferencer i Tórshavn og Reykjavík under Islands formandskap í Nordisk Ministerrad.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2008. **Átök um menntaumbætur. Almenningsfræðsla á Íslandi 1880-2007.** Í Loftur Guttormsson (ritstj.) Skóli fyrir alla 1946-2007. Síðara bindi, bls 120-135. Reykjavík: Kennaraháskóli Íslands og Háskólaútgáfan.

- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2007. **Fjölmennning og sjálfbær þróun: Lykilatriði skólstarfs eða óþægilegir aðskotahlutir?** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2006. **Different Children- A Tougher Job. Icelandic Teachers Reflect on Changes in Their Work.** European Educational Research Journal 5(2), bls.140-151.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2006. **Strong, independent, able to learn more. Inclusion and the construction of school students in Iceland as diagnosable subjects.** Discourse 27(1), bls.103-119.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2001. **Salamancahugsjónin, einstaklingshyggja og sjúkdómsvæðing: Nemendur sem viðfangsefni greiningar á sérþörfum.** Glæður. 11, bls.13-20.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2000. **Discipline, Governance and Inclusion in Education in Iceland in the late 1990's. Community Viability, Rapid Change and Socio-Ecological Futures.** Papers from the Conference on Societies in the Vestnorden Area. [7.-9. október 1999].
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Bob Lingard og Martins Mills. 2009. **Possibilities in the boy turn? Comparative lessons from Australia and Iceland.** Scandinavian Journal of Educational Research, 53(4), bls.309-325.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Sverker Linblad og Hannu Simola. 2002. **An Inevitable Progress? Educational restructuring in Finland, Iceland and Sweden at the turn of the millennium.** Scandinavian Journal of Educational Research. 46(3), bls.325-339.
- Ingvar Sigurgeirsson. 2005. **Um einstaklingsmiðað nám, opinn skóla og fleiri hugtök.** Reykjavík: Uppeldi og menntun 14, bls. 9-31.
- Ingvar Sigurgeirsson og Ingibjörg Kaldalóns. 2006. **Gullkista við enda regnbogans. Rannsókn á hegðunarvanda í grunnskólum Reykjavíkur skólaárið 2005–2006.** Reykjavík. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Innanríkisráðuneytið. (2013). Greinargerð um fullgildingu sáttmála Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks.
- Jóhanna Karlsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2010. **Hvernig látum við þúsund blóm blómstra? Skipulag og framkvæmd stefnu um skóla án aðgreiningar.** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Jóna Benediktsdóttir. 2012. **Lost case: upplifun fimm ungra manna af sérkennslu í grunnskóla.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kirkebak, Birgit. 2001. **Normaliserings Periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særlig fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970.** Holte, forlaget SOCPOL. Bls. 224-230.
- Klara E. Finnbogadóttir. 2011. **"Kanski sinnum við þeim bara öðruvísi" Vinnubrögð tveggja grunnskóla vegna nemenda með hegðunar- og tilfinningavanda.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kristín Aðalsteinsdóttir, Guðmundur Engilbertsson og Ragnheiður Gunnbjörnsdóttir. 2007. **Fjölmenningarleg kennsla í Manitoba í Kanada, í Noregi og á Íslandi.** Tímarit um menntarannsóknir 4, bls. 137-156.

- Kristín Axelsdóttir. 2012. **Aðeins orð á blaði. Um sýn reykvískra grunnskólakennara á menntastefnuna skóli margbreytileikans.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kristín Dýrfjörð, Þórður Kristinsson, Berglind Rós Magnúsdóttir. 2013. **Jafnrétti - Grunnþáttur menntunar á öllum skólastigum.** Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneyti og Námsgagnastofnun.
- Kristinn Björnsson. 1991. **Sálfræðiþjónusta skóla: þáttur hagnýtrar sálfræði.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Kristjana Jokumsen. 2012. **Sitthvor hliðin á sama teningnum.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kyriazopoulou, M. and Weber, H. 2009. **Þróun vísbenda - fyrir nám án aðgreiningar í Evrópu.** Óðinsvé, Danmörk: Evrópumíðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Lilja Sverrisdóttir. 2013. **Við erum bara að gera okkar besta.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Linda Rut Larsen. 2012. **Af öllu því sem á sér stað eru samskiptin það stórkostlegasta. Leiðir kennara til að efla samskipti nemenda.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Lög um grunnskóla 91/2008. <http://www.althingi.is/lagas/135b/2008091.html>
- Lög um málefni fatlaðra 59/1992. <http://www.althingi.is/lagas/137/1992059.html>
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti. 2013. **Aðalnámsskrá grunnskóla 2011. Almennur hluti.** Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Ólafur Páll Jónsson. 2012. **Inclusive education, democracy and justice.** England: University of Birmingham
- Ólafur Páll Jónsson. 2011. **Lýðræði, réttlæti og menntun: Hugleiðingar um skilyrði mennskunnar.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ólafur Páll Jónsson. 2011. **Sérkennarinn í skólasamfélaginu. Hlutverk, ábyrgð, staða.** Glæður. 21, bls.6-8.
- Ragnheiður Axelsdóttir. 2010. **Raddir barna – barnafundur: Hlustað á sjónarmið barna um margbreytileika, möguleika og hindranir í skóla- og félagsstarfi.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ragnhildur Þorsteinsdóttir. 2012. **Hlutverk sérkennara: Viðhorf og væntingar.** M.A.ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Rannveig Klara Matthíasdóttir. 2012. **Skóli án aðgreiningar.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Rannveig Traustadóttir og Gretar L. Marinósson. 1992. **OECD/CERI Project: Active Life for Disabled Youth - Integration in the School. Students with Disabilities in Icelandic Schools. A Case Study of a Rural School.** Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Reglugerð um nemendur með sérþarfir í grunnskóla 585/2010.
<http://www.reglugerd.is/interpro/dkm/WebGuard.nsf/key2/585-2010>

- Reglugerð um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum 584/2010. <http://www.stjornartidindi.is/Advert.aspx?ID=49e415e2-dca6-4822-9b99-b2b6d1c326f4>
- Reykjavíkurborg, Leikskólasvið og Menntasvið. 2007. **Stefna og starfsáætlun Leikskólasviðs og Menntasviðs Reykjavíkurborgar 2007**. Reykjavíkurborg: Leikskólasvið og Menntasvið.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2010. **Nemendur með einhverfu í almennum grunnskólum**. Reykjavík: Reykjavíkurborg: Menntasvið.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2010. **Viðhorf foreldra til grunnskólastarfs í Reykjavík**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið, Tölfræði- og rannsóknþjónusta.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2008. **Skýrsla starfshóps um sérfræðiþjónustu skóla**. Reykjavík: Reykjavíkurborg: Menntasvið.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2006. **Grunnskólar í Reykjavík. Viðhorf forráðamanna nemenda**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, gagnadeild menntasviðs.
- Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið. 2013. **Skýrsla starfshóps um notkun tölvutækni í námi og kennslu mikið fatlaðra grunnskólanemenda**. Hrund Logadóttir (ritstj.). Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið.
- Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið. 2012a. **Skóli án aðgreiningar og sérstakur stuðningur við nemendur í grunnskóla**. Ritstjórar Hrund Logadóttir, Steinunn Ármannsdóttir og Sara Björg Ólafsdóttir. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið.
- Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið. 2012b. **Viðhorf foreldra til grunnskólastarfs í Reykjavík**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið.
- Reykjavíkurborg, Velferðarsvið. 2011. **Skýrsla starfshóps um skólaþjónustu á þjónustumiðstöðvum**. Reykjavík: Reykjavíkurborg: Velferðarsvið.
- Rósa Guðbjartsdóttir. 2009. **Kennarastarfið í skóla margbreytileikans**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Rósa Guðbjartsdóttir og Hanna Ragnarsdóttir. 2010. **Kennarar og kennarastarf í fjölmennningarlegu samfélagi: Raddir kennara innflytjendabarna**. Tímarit um mennarannsóknir. 7, bls.77-92.
- Saint Paul, Edeh. 2012. **Education as a Human Right Inclusion and Social Justice**. M.A. ritgerð, Menntavísindasvið. Háskóli Íslands.
- Salamanca yfirlýsingin 1994. <http://www.menntamalaraduneyti.is/utgefid-efni/utgefin-rit-og-skyrslur/HTMLrit/nr/2137>
- Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks 2007. <http://www.innanrikisraduneyti.is/media/frettir-2013/CRPD-islensk-thyding---lokaskjal.pdf>
- Sigalés, Carles, Ingibjörg Auðunsdóttir, Halldóra Haraldsdóttir, José Pacheco, Marianne Wilhelm og Þóra Björk Jónsdóttir. 2002. **Bætt skilyrði til náms. Starfsþróun í heiltæku skólastarfi**. Í Rósa Eggertsdóttir og Gretar L. Marínósson (ritstj.). Starfsþróun í heiltæku skólastarfi. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.

- Sigrún Aðalbjarnardóttir, Hafdís Ingvarsdóttir og Eyrún M. Rúnarsdóttir. 2005. **Fjölmenningarleg kennsla. Sjónarhorn skólafólks.** Í Úlfar Hauksson (ritstj.). Rannsóknir í félagsvísindum VI. Reykjavík: Félagsvísindadeild Háskóla Íslands.
- Sigrún Arna Elvarsdóttir. 2012. **Leikskóli margbreytileikans: Sérkennsla í nýju ljósi starfsþróunarverkefni.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Harðardóttir. 2012. **Þá bara hætti ég, ég hef ekki aðra leið. Fjölgreinabraut í Menntaskólanum á Egilsstöðum.** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Jónsdóttir. 2013. **Það var bara yfir eina götu að fara.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Magnúsdóttir, Sigrún Elsa Smáradóttir og Bryndís Þórðardóttir. 2002. **Stefna fræðsluráðs Reykjavíkur um sérkennslu.** Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Sigurbjörg J. Helgadóttir, Arthur Morthens, Bergþóra Gísladóttir, Birna Sigurjónsdóttir, Gerður G. Óskarsdóttir, Hildur Björk Svavarsdóttir, Hrund Logadóttir og Inga Þóra Geirlausdóttir. 2006. **Sérkennslukönnun í almennum grunnskólum vorið 2005.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Sigurbjörg J. Helgadóttir og Hildur Björk Svavarsdóttir. 2006. **Greining á starfi: Stuðningsfulltrúar í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Sigurður Arnar Sigurðsson. 2013. **Enginn fer neitt á því sem hann getur ekki en langt á því sem hann getur: Sýn foreldra á sérkennslu.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigurður Sigurðsson. 2011. **Staða sérkennslunnar í Reykjavík.** Þroskahjálp. 33, bls. 10-13.
- Sigurjón Mýrdal. 2008. **Preparatory Workshop on Inclusive Education. Nordic Countries. Inclusive Education and Schooling in Iceland.** Reykjavík: Menntamálaráðuneyti.
- Sigurjón Mýrdal, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Guðrún Geirsdóttir og Gunnar E. Finnbogason. 2001. **Icelandic educators interviewed about governance and integration/exclusion. Listening to education actors on governance and social integration and exclusion.** Sverker Lindblad og Thomas S. Popkewitz (ritstj.) Uppsala Reports on Education 37. Uppsölum: Uppsalaháskóli.
- Sigurjón Mýrdal, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Guðrún Geirsdóttir og Gunnar Finnbogason. 1999. **Governance and inclusion in Icelandic secondary education: Emerging Issues and stories.** Paper presented at the Annual Convention of the American Educational Research Association, Montreal, Canada.
- Snæfríður Þóra Egilson. 2005. **Hvernig vegnar nemendum með sérþarfir í grunnskólanum? Í Ungir Íslendingar í ljósi vísindanna: Erindi flutt á málþingi umboðsmanns barna og Háskólarektors.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Snæfríður Egilson. 2003. **Hreyfihamlaðir nemendur í almennum grunnskóla.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Snæfríður Egilson and Rannveig Traustadóttir. 2009. **Assistance to students with physical disabilities in regular schools. Providing inclusion or creating dependency.** European Journal of special needs education. 24(1), bls. 21-36.

- Snæfríður Egilson and Rannveig Traustadóttir. 2009. **Participation of students with physical impairments within the school environment.** American Journal of Occupational Therapy. 63(3), bls.264-272.
- Snæfríður Egilson and Wendy Jane Coster.2004. **School function assessment: Performance of Icelandic students with special needs.** Scandinavian Journal of occupational therapy. 11(4), bls. 163-170.
- Sólveig Karvelsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2010. **Raddir kennara sem kenna fjölbreyttum nemendahópum.** Ráðstefnurit Netlu-Menntakvika 2010. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Steinunn Margrét Larsen. 2012. **Stærðfræði í náttúrunni.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Stjórnarskrá Lýðveldisins Íslands nr. 33/1944. <http://www.althingi.is/lagas/nuna/1944033.html>
- Sverker Lindblad, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson og Hannu Simola. 2002. **Education governance in transition: An Introduction.** Scandinavian Journal of Educational Research. 46 (3), bls.325-339.
- Wolfensberger, Wolf. 1998. A brief introduction to Social Role Valorization: A high-order concept for addressing the plight of societally devalued people, and for structuring human services. (3rd ed.). Syracuse, NY: Training Institute for Human Service Planning, Leadership and Change Agency (Syracuse University).
- Wolfensberger, Wolf. 1972. **The principle of normalization in human services.** Toronto: National Institute on Mental Retardation.

7 VIÐAUKI I

Heimildir frá tímabilinu 1989-1993

- Dóra S. Bjarnason. 1991. **Á blöndun og normalisering við um alla? Tilraun til skýringar á hugtökum.** Þroskahjálp, 13(2), bls. 8-15.
- Dóra S. Bjarnason. 1989. **Haltur ríður hrossi. Kennsluefni tengt mynböndum Fræðsluvarps um blöndun fatlaðra og ófatlaðra.** Reykjavík: Þroskahjálp og Öryrkjabandalag Íslands.
- Kristinn Björnsson. 1991. **Sálfræðiþjónusta skóla: þáttur hagnýtrar sálfræði.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Rannveig Traustadóttir og Gretar L. Marinósson. 1992. **OECD/CERI Project: Active Life for Disabled Youth - Integration in the School. Students with Disabilities in Icelandic Schools. A Case Study of a Rural School.** Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.

Heimildir frá tímabilinu 1994-2001

- Anna Ingeborg Pétursdóttir, Auður Hrólfsdóttir og Guðný Bergþóra Tryggvadóttir. 2000. Gerður G. Óskarsdóttir (ritstj.). **Sérkennsla í grunnskólum Reykjavíkur, könnun á fjölda nemenda, ástæðum og framkvæmd.** Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Börkur Hansen, Jón Baldvin Hannesson, Ólafur H. Jóhannsson, Rósa Eggertsdóttir og Mel West. 1999. **Aukin gæði náms. Skólaþróun í þágu nemenda.** Í Rúnar Sigþórsson (ritstj.). Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands
- Dóra S. Bjarnason. 2001. **Af sjónarhóli félagsfræði og fötlunarfræða. Er lífið þess virði að lifa því fatlaður?** [From the perspective of sociology and disability studies: Is life worth living with an impairment?]. Læknablaðið 87(42), bls.30-35.
- Dóra S. Bjarnason. 1996. **Iceland: From institutions to normalisation?** Í J. Tössebro., A. Gustavsson og G. Dyrendahl (ritstj.). Intellectual disabilities in the Nordic states; Policies and everyday life (bls 90-106). Kristiansand: Høyskole Forlaget.
- Dóra S. Bjarnason. 1995. **Heildtæk skólustefna** [Systemic school inclusion]. Þroskahjálp, 17(3), bls.38-46.
- Eyrún Ísfold Gísladóttir. 2000. **Í örugga höfn eða á vit óvissunnar - Reynsla foreldra af ákvörðunum um námsúrræði fyrir fötluð börn og börn við mörk fötlunar.** Glæður, tímarit félags sérkennara. 1. og 2. tölublað.
- Ferguson, D., Dorege, C., Guðjónsdóttir, H., Lester, J., Meyer, G., Ralph, G., Sampson, N. and Williams, J. 2001. **Designing personalized learning for every student.** Alexandria, Virginia USA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Ferguson, D., Droege, C., Guðjónsdóttir, H., Meyer, G., Lester, J. and Ralph, G. 1996. **Designing classroom curriculum for personalized learning.** Eugene, Oregon: University of Oregon, Schools projects, Specialised training program, college of Education.

- Fræðslumiðstöð Reykjavíkur: Starfshópur um Stefnu í málefnum barna með íslensku sem annað tungumál í grunnskólum Reykjavíkur. 2000. **Stefna í málefnum barna með íslensku sem annað tungumál í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Gretar L. Marinósson. 2000. **Exclusion in and from school. Case study of a compulsory mainstream school.** Presented at ISEC 2000.
- Gretar L. Marinósson. 1999. **Specialundervisningens elever: Fra kategorisering til individualisering - og tilbage** [The students of special education: From categorisation to individualisation - and back again]. In En skole for alle i Norden. 100 ars samarbejde omkring undervisning av elever med særlige behov. [A school for all in the Nordic countries. One hundred years' collaboration on the education of students with special needs]. Copenhagen.
- Gretar L. Marinósson. 1998. **Hvernig á skólinn að vera.** Ný menntamál. 16(1), bls.24-28.
- Gretar L. Marinósson. 1996. **Blöndun fatlaðra og ófatlaðra í grunnskólum.** Ráðstefna menntamálaráðuneytisins um ýmis málefni barna og unglunga með sérþarfir. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Gretar L. Marinósson. 1995. **Þátttaka fatlaðra nemenda í almennu skólastarfi. Um hvað snýst deilan.** Glæður. 1, bls. 9-21.
- Gretar L. Marinósson. 1994. **Hvað dvelur orminn langa? Um stefnu og framkvæmd í menntun fatlaðra hér og erlendis.** Þroskahjálp. 16(4), bls. 23-30.
- Gretar L. Marinósson og Rannveig Traustadóttir. 1994. **Við hugsum um okkar fólk. Rannsókn á þátttöku fatlaðra nemenda í almennum grunnskóla.** Glæður. 4, bls. 56-62.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2000. **Responsive professional practice: Teachers analyze the theoretical and ethical dimensions of their work in diverse classrooms.** Doktorsverkefni varið við University of Oregon, USA.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1999. **Skóli fyrir alla: Listin að kenna í mikið getublönduðum bekk.** Þýtt, staðfært og endurskrifað m.a. úr Designing classroom curriculum for personalized learning. Hafnafirði: H.G.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1995. **Developing teaching strategies for mixed ability groups of students.** Bridges. 2(2), bls. 25-26.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 1994. **Heildtæk skólastefna - samvirkt nám.** Glæður.4, bls 4-14.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2001. **Salamanchugsjónin, einstaklingshyggja og sjúkdómsvæðing: Nemendur sem viðfangsefni greiningar á sérþörfum.** Glæður. 11, bls.13-20.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2000. **Discipline, Governance and Inclusion in Education in Iceland in the late 1990's. Community Viability, Rapid Change and Socio-Ecological Futures.** Papers from the Conference on Societies in the Vestnorden Area. [7.-9. október 1999].
- Sigurjón Mýrdal, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Guðrún Geirsdóttir og Gunnar E. Finnbogason. 2001. **Icelandic educators interviewed about governance and integration/exclusion. Listening to education actors on governance and social integration and exclusion.** Sverker Lindblad og Thomas S. Popkwitz (ritstj.) Uppsala Reports on Education 37. Uppsölum: Uppsalaháskóli.
- Sigurjón Mýrdal, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Guðrún Geirsdóttir og Gunnar Finnbogason. 1999. **Governance and inclusion in Icelandic secondary education: Emerging Issues and stories.**

Paper presented at the Annual Convention of the American Educational Research Association, Montreal, Canada.

Heimildir frá tímabilinu 2002-2011

- Alberta Tulinius. 2010. **Stuðningur við kennara**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóli Íslands.
- Anna Björk Sverrisdóttir. 2010. "Hvað getur skólinn gert meira?" Lífssögurannsókn með ungu fólki sem hefur átt erfitt uppdráttar í grunnskóla. MA ritgerð Menntavísindasvið, Háskóli Íslands.
- Anna Kristín Sigurðardóttir. 2011. **Kennaramenntun og kennsla nemenda með sérþarfir**. Glæður. 21, bls.41-44.
- Anna Kristín Sigurðardóttir. 2010. **School-university partnership in teacher education for inclusive education**. Journal of Research in Special Education Needs. 10(1), bls. 149-156.
- Ásdís Ýr Arnardóttir. 2011. **Óhreinu börnin hennar Evu: Um samspil skóla án aðgreiningar og ADHD**. MA ritgerð, Félagsvísindasvið, Háskóli Íslands.
- Ásgeir Björgvinsson og Hildur Björk Svavarsdóttir. 2008. **Hvað segja foreldrar um skólastarf? Niðurstöður rýnihópa vor 2007**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Birna Sigurjónsdóttir, Eiríkur Jónsson, Magnús Þór Gylfason, Meyvant Þórólfsson, Una Björg Bjarnadóttir, Ólafur Loftsson og Steinunn J. Ásgeirsdóttir. 2004. **Bráðger börn í grunnskóla**. Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Börkur Hansen og Hanna Ragnarsdóttir. 2010. **Fjölmening og þróun skóla**. Í Hanna Ragnarsdóttir og Elsa Sigríður Jónsdóttir (ritstj.) Fjölmening og skólastarf. Reykjavík: Rannsóknarstofa í fjölmeningarfræðum og Háskólaútgáfan.
- Cacciattolo, M., Dakich, E., Dalmau, M.C., Davies, A., Guðjónsdóttir, H. and Kelly, C. 2006. **Transformative pathways: Inclusive pedagogies in learning and teaching**. Journal of Research on Technology in Education. 40(2), bls. 165-182.
- Dalmau, M.C. and Guðjónsdóttir, H. 2002. **Framing professional discourse with teachers: Professional working theory**. J. Loughran og T. Russell (ritstj.). London, New York: Routledge/Falmer.
- Dóra S. Bjarnason. 2011. **Reynsla af því að eiga fatlað barn á Íslandi 1974-2007**. Í Hrefna Friðriksdóttir, Valborg Snævarr og Þórhildur Líndal (ritstj.). Heiðursrit Ármanns Snævarr. Reykjavík, Bókaútgáfan Codex.
- Dóra S. Bjarnason. 2010. **Gjennom labyrinten: Hva er (spesial) pedagogikk i et inkluderende miljø?** Í Reindahl, S. og Hausstätter, R.S. (ritstj.) Spesialpedagogikk og etikk: Kollektivt ansvar og individuelle rettigheter. Lillehammer: Høyskoleforlaget.
- Dóra S. Bjarnason. 2010. **Social policy and social capital. Parents and exceptionality 1974-2007**. New York: Nova Science Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2009. **Walking on eggshells: Some ethical issues in research with people in vulnerable situations**. At inganga praxis - kvalitative metoder i (Special) pedagogisk forskning i Norden. Educare. 4, bls.19-33. Malmö: Malmö högskola.

- Dóra S. Bjarnason. 2009. **Parents and professionals: an uneasy partnership?** Í J. Allan, J. Ozga og G. Smyth (ritstj.). Social capital, professionalism and diversity. Rotterdam: Sense Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2008. **Private troubles or public issues? The social construction of the "disabled baby" in the context of social policy and social and technological changes.** Í Susan Gabel og Scot Danforth (ritstj.). Disability & the politics of education. New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Dóra S. Bjarnason. 2006. **From the toolbox of theory: Which theoretical tools are useful for understanding the inclusive practice in Icelandic schools?** Í M.S. Giannakaki, G.T. Papanikos, Y Poizos and J.K. Richards (ritstj.). The 8th international conference on Education. Athens: Research on Education.
- Dóra S. Bjarnason. 2005. **Student's voices: How does education in Iceland prepare young disabled people for adulthood?** Scandinavian Journal of Disability Research. 7, bls. 109-128.
- Dóra S. Bjarnason. 2004. **Erwachsenwerden mit einer Behinderung - Bericht aus einer Studie in Island.** Gemeinsam Leben- Zeitschrift für integrative Erziehung. 12, bls. 4-12.
- Dóra S. Bjarnason. 2004. **New Voices from Iceland: Disability and Young adulthood.** New York: Nova Science Publishers Inc.
- Dóra S. Bjarnason. 2003. **The social construction of adulthood with a difference in Iceland.** Í J. Allan (ritstj.). Inclusion Participation and Democracy: What is the purpose? London: Kluwer academic publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2003. **School inclusion in Iceland; The Cloak of Invisibility.** Í B.T. Peck (ritstj.). Education; Emerging Goals in a New Millennium. New York: Nova Science Publishers.
- Dóra S. Bjarnason. 2002. **Notes on schooling, school inclusion and exclusion in the 21st century Europe.** Brussels: The European Commission.
- Dóra S. Bjarnason og Bengt Persson. 2007. **Inkludering i de nordiska utbildningssystemen - en sociohistorisk bakgrund.** Pædagogiske psykologers forening. 44(3), bls. 202-224.
- Dóra S. Bjarnason og Gretar L. Marinósson. 2007. **Kenningaleg sýn.** Í Grétar Marinósson (ritstj.). Tálmar og tækifæri. Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Dóra S. Bjarnason og Ingibjörg H. Harðardóttir. 2006. **Greinargerð um athugun á kennslu barna með þroskahömlun í sérskóla (síðari athugun).** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Dóra S. Bjarnason, Ragnheiður Axelsdóttir og Lora Einarsdóttir. 2009. **Skýrsla um raddir barna, félagsauð og skóla án aðgreiningar.** Reykjavík: Rannsóknarstofa um skóla án aðgreiningar. Styrkt af PROGRESS og Umboðsmanni barna á Íslandi. Reykjavík: Rannsóknarstofa um skóla án aðgreiningar.
- Edda Óskarsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2004. **How are special education teachers prepared to teach mathematics?** Í Arne Engström. Democracy and participation a challenge for special needs education in mathematics. Reports from the Department of Education. Örebro: Örebro University.
- Erla Skaftadóttir. 2010. **Skólinn var ekki fyrir mig.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

- European Agency for Development in Special Needs Education. 2011. **Kennaramenntun í skóla án aðgreiningar: Lykiltilmæli vegna stefnumótunar**. Odense, Denmark: European Agency for Development in Special Needs Education.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2011. Verity Donnelly (Ritstj.). **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar í Evrópu – Viðfangsefni og tækifæri**. Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2011. **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar í Evrópu: færnilýsing fyrir kennara í skólum án aðgreiningar**. Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2009. **Lykilatriði sem stuðla að gæðum náms án aðgreiningar – Tilmæli fyrir stefnumótandi aðila**. Brussel: Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Finnur Ásbjörnsson. 2003. **Skóli fyrir alla - útflutningsvara! Um samvinnu Norðurlandþjóða og Eystrasaltslanda á sviði sérkennslu**. Glæður, 1.og 2. tbl.
- Gretar L. Marinósson. 2011. **Responding to diversity at school. An ethnographic study**. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Gretar L. Marinósson. 2007. **The ocean merges into the drop: unearthing the ground rules for the social construction of pupil diversity**. Studies in Educational Ethnography. 12,bls. 185-206.
- Gretar L. Marinósson. 2007. **Tálmur og tækifæri. Menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi**. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Pathways to inclusion. A guide to staff development**. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Stangast samræmd próf á við stefnuna um skóla fyrir alla?** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 14(2), bls. 129-132.
- Gretar L. Marinósson. 2005. **Research on special education in Iceland 1970-2002**. Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson. 2004. **Rannsóknir á sviði sérþarfa og fötlunar barna á Íslandi 1970-2002**. Tímarit um menntarannsóknir. 1, bls. 63-70.
- Gretar L. Marinósson. 2004. **Hvað vitum við um menntun nemenda með þroskahömlun á Íslandi**. Reykjavík: Uppeldi og menntun. 13, bls. 41-50
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Hvernig verða flokkar sérþarfa til í grunnskólum**. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Hvernig bregst skólinn við erfiðri hegðun nemenda?** Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Specialpædagogisk forskning i Island - problemstillinger, erfaringer og perspektiver**. Psykologisk pædagogisk rådgivning, 40(2),bls. 163-180.
- Gretar L. Marinósson. 2003. **Árangursríkt skólastarf og skóli fyrir alla**. Grein fyrir nordspes-vefinn.
- Gretar L. Marinósson. 2002. **The response to pupil diversity by a mainstream compulsory school in Iceland**. London: University of London.

- Gretar L. Marinósson og Auður B. Kristinsdóttir. 2006. **Menntun nemenda með þroskahömlun í leikskóla, grunnskóla og framhaldsskóla.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson og Dóra S. Bjarnson. 2011. **Þróun náms í sérkennslufræðum við HÍ.** Glæður 21, bls. 34-40.
- Gretar L. Marinósson og Dóra S. Bjarnason. 2007. **Making sense of the educational context of students with intellectual disability in Icelandic mainstream schools.** Paper presented at the European Conference on Educational Research, Ghent, Belgium.
- Gretar L. Marinósson og Ingibjörg H. Harðardóttir. 2006. **Greinargerð um athugun á kennslu barna með þroskahömlun í almennum grunnskóla.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Gretar L. Marinósson, Ingibjörg Harðardóttir og Ingibjörg Kaldalóns. 2007. **The implementation of the policy of inclusive education in Iceland in the light of the education of students with intellectual disability.** Latvia: Rezekne higher education institution, faculty of pedagogy, personality socialization research institute.
- Gretar L. Marinósson og Rósa Eggertsdóttir. 2002. **Bætt skilyrði til náms. Starfsþróun í heiltæku skólasterfi.** Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Guðbjörg Jónsdóttir, Halldóra Dröfn Gunnarsdóttir, Hulda Dóra Styrmsdóttir, Þorgeir Magnússon og Þorsteinn Sæberg. 2009. **Starfshópur um samhæfingu verklags við aðstoð og þjónustu við grunnskólanema sem glíma við fjölpættan vanda.** Reykjavík: menntasvið og velferðarsvið.
- Guðbjörg Ragnarsdóttir. 2009. **Stundum er gott að hlusta: rannsókn á hugmyndum og skoðunum heyrnarlausra um "blöndun" heyrnarlausra í skólum.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2010. **Preparing and supporting teachers of mathematics to become special for all.** In Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir (ritstj.). Ráðstefnurit - The 5th Nordic Research Conference on Special Needs Education in Mathematics: Challenges in teaching mathematics - Becoming special for all. Reykjavík: University of Iceland, School of Education.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2009. **Látum þúsund blóm blómstra.** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 18, bls.61-77.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2008. **Grunnskólaganga – einstaklingsmiðað nám.** Í Bryndís Halldórsdóttir, Jóna G. Ingólfssdóttir, Stefán Hreiðarsson og Tryggvi Sigurðsson (ritstj.), Þroskahömlun barna Orsakir – eðli – íhlutun. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2007. **Kennarar eru á mörkum gamalla tíma og nýrra: Þróun námskeiðs um stærðfræðikennslu fyrir alla.** Netla. Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2006. **Developing a Course on Inclusive Education for Graduate Students: Praxis Inquiry in Teacher Education.** Í Fitzgerald, M. Heston og D. Tidwell, (ritstj.). Collaboration and community: Pushing boundaries through self-study. Proceedings of the Sixth International Conference on Self-Study of Teacher Education Practices. East Sussex, England: Herstmonceux Castle.

- Hafdís Guðjónsdóttir. 2005. **Responsive teachers confront inclusion. In Inclusion: Celebrating Diversity.** Ráðstefna var haldin af: Inclusive and Supportive Education Congress (ISEC). 1. – 4. ágúst í Glasgow, Skotlandi.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2004. **How are teachers prepared to teach students with learning disabilities in mathematics?** Í Deborah L. Tidwell, Linda M. Fitzgerald og Melissa L. Heston. (ritstj.). The fifth international conference on self-study of teacher education practices: Journeys of hope: Risking self-study in a diverse world, bls.137-140. East Sussex, England: Herstmonceux Castle.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Responding to all students: Inclusive practice.** Ráðstefnurit Personality, time, communication: Pedagogy and psychology. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne, Lettlandi, bls. 28-33.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Viðbragðssnjallir kennarar.** Glæður, 1. og 2, bls. 59-66.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2003. **Responsive Professional Educators.** Nordisk Tidskrift for Special Pedagogikk. 2(81), bls. 109-121.
- Hafdís Guðjónsdóttir. 2002. **Að kenna öllum stærðfræði.** Flatarmál, tímarit samtaka stærðfræðikennara 10, bls. 1-5.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2010. **Kennsla í fjölbreyttum nemendahópi.** Reykjavík: Rannsóknarstofa í fjölmenningsfræðum og Háskólaútgáfan.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2009. **Fjölbreytt nám í skóla án aðgreiningar.** Í Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstj.). Rannsóknir í félagsvísindum X. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2011. **Team-teaching about Mathematics for all. Collaborative self study.** Í Suck, S., og Pereira, P. (ritstj.). What counts in teaching mathematics: Adding value to self and content. Dodrecht: Springer.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2007. **Preparing teachers to teach all children mathematics.** Í Paul A. Bartolo, Annemieke Mol Lous og Thomas Hofsaass (ritstj.). Responding to student diversity: Teacher Education and classroom practice. Proceedings of the International conference on teacher education for responding to student diversity, bls. 43-62.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jónína Vala Kristinsdóttir. 2006. **Teaching all children mathematics: How self-study made a difference.** Í D. L. Tidwell og L. M. Fitzgerald (ritstj.). Self-study and diversity. Rotterdam: Sense Publishers.
- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2010. **Developing team-teaching through self-study.** Í Sriram, B., Bergsten, C., Goodchilds, S., Pálsdóttir, G., Dahl, B. og Haapasalo (ritstj.). The First sourcebook on Nordic research in mathematics education. Charlotte: Information Age Publishing.
- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2009. **Mathematics for all: Working with teachers.** Nordic Research Conference on Special Needs Education in Mathematics (NORSMA).

- Hafdís Guðjónsdóttir, Jónína Vala Kristinsdóttir og Edda Óskarsdóttir. 2007. **Mathematics for all: Preparing teachers to teach in inclusive classrooms.** Í Lene Östergaard Johansen, Mathematics Teaching and Instruction. Proceedings of the 3rd Nordic research conference on Special needs Education in Mathematics.
- Hafdís Guðjónsdóttir, M. Cacciattolo, E. Dakich, A. Davies, C. Kelly and M.C. Dalmau. 2007. **Transformative pathways: Inclusive Pedagogies in Teacher Education.** Journal of Research on Technology in Education (ISTE). 40(2), bls. 165-182.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2007. **Grunngildi skólustarfs í fjölmenningsamfélagi.** Uppeldi og menntun. 16, bls. 109-113.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2005. **Skólaþróun í fjölmenningsamfélagi.** Skólavarðan. 6, bls. 5-6.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2004. **Íslenskir skólar og erlend börn! Skólaþróun í fjölmenningslegu samfélagi.** Tímarit um menntarannsóknir. 1, bls. 145-153.
- Hanna Ragnarsdóttir. 2004. **Vilji og væntingar: Rannsókn á áhrifaþáttum í skólagöngu erlendra barna á Íslandi.** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 13(1), bls. 91-110.
- Hermína Gunnþórsdóttir. 2010. **Kennarinn í skóla án aðgreiningar: áhrifavaldar á hugmyndir íslenskra og hollenskra grunnskólakennara.** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Hildur B. Svavarsdóttir, Sara Björg Ólafsdóttir og Hrunn Logadóttir. 2010. **Framkvæmd sérkennslu í almennum grunnskólum.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, menntasvið.
- Hildur B. Svavarsdóttir, Sigurbjörg J. Helgadóttir og Guðný Elísabet Ingadóttir. 2006. **Greining á starfi: Proskapjálfar í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Hulda Karen Daníelsdóttir. 2008. **Nemendur sem eru innflytjendur og með sérkennsluþarfir: Menningarlegur fjölbreytileiki og sérkennsla.** Skýrsla unnin að tilstuðlan European Agency for Development in Special Needs Education. Reykjavík: Þjónustumiðstöð Miðborgar og Hlíða.
- Ingibjörg Auðunsdóttir. 2006. **Árangursríkt samstarf: Þróunarverkefni um bætt samstarf heimila og skóla.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Bj. Bjarnadóttir. 2011. **Er komið til móts við alla nemendur í skólastarfinu?** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Harðardóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2005. **Um líðan, nám og kennslu heyrnalausra og heyrnaskertra nemenda í Hlíðaskóla.** Reykjavík. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2010. **The politics of gender equality intervention in schools.** Í Erla Sigurðardóttir (ritstj.). Ligestilling i skolen. Rapport fra nordiske konferencer i Tórshavn og Reykjavík under Islands formandsskap í Nordisk Ministerrad.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2008. **Átök um menntaumbætur. Almenningsfræðsla á Íslandi 1880-2007.** Í Loftur Guttormsson (ritstj.). Skóli fyrir alla 1946-2007. Síðara bindi, bls 120-135. Reykjavík: Kennaraháskóli Íslands og Háskólaútgáfan.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2007. **Fjölmennning og sjálfbær þróun: Lykilatriði skólustarfs eða óþægilegr aðskotahlutir?** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2006. **Strong, independent, able to learn more. Inclusion and the construction of school students in Iceland as diagnosable subjects.** Discourse 27(1), bls.103-119.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2006. **Different Children - A Tougher Job. Icelandic Teachers Reflect on Changes in Their Work.** European Educational Research Journal 5(2), bls. 140-151.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Bob Lingard og Martins Mills. 2009. **Possibilities in the boy turn? Comparative lessons from Australia and Iceland.** Scandinavian Journal of Educational Research, 53(4), bls. 309-325.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Sverker Linblad og Hannu Simola. 2002. **An Inevitable Progress? Educational restructuring in Finland, Iceland and Sweden at the turn of the millennium.** Scandinavian Journal of Educational Research. 46(3), bls. 325-339.
- Ingvar Sigurgeirsson. 2005. **Um einstaklingsmiðað nám, opinn skóla og fleiri hugtök.** Reykjavík: Uppeldi og menntun 14, bls. 9-31.
- Ingvar Sigurgeirsson og Ingibjörg Kaldalóns. 2006. **Gullkista við enda regnbogans. Rannsókn á hegðunarvanda í grunnskólum Reykjavíkur skólaárið 2005–2006.** Reykjavík. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Jóhanna Karlsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2010. **Hvernig látum við þúsund blóm blómstra? Skipulag og framkvæmd stefnu um skóla án aðgreiningar.** Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Klara E. Finnbogadóttir. 2011. **"Kanski sinnum við þeim bara öðruvísi" Vinnubrögð tveggja grunnskóla vegna nemenda með hegðunar- og tilfinningavanda.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Kristín Aðalsteinsdóttir, Guðmundur Engilbertsson og Ragnheiður Gunnbjörnsdóttir. 2007. **Fjölmenningarleg kennsla í Manitoba í Kanada, í Noregi og á Íslandi.** Tímarit um menntarannsóknir 4, bls. 137-156.
- Kyriazopoulou, M. and Weber, H. 2009. **Þróun vísbenda - fyrir nám án aðgreiningar í Evrópu.** Óðinsvé, Danmörk: Evrópumíðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Ólafur Páll Jónsson. 2011. **Lýðræði, réttlæti og menntun: Hugleiðingar um skilyrði mennskunnar.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ólafur Páll Jónsson. 2011. **Sérkennarinn í skólasamfélaginu. Hlutverk, ábyrgð, staða.** Glæður. 21, bls. 6-8.
- Ragnheiður Axelsdóttir. 2010. **Raddir barna – barnafundur: Hlustað á sjónarmið barna um margbreytileika, möguleika og hindranir í skóla- og félagsstarfi.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Reykjavíkurborg. 2010. **Nemendur með einhverfu í almennum grunnskólum.** Reykjavík: Reykjavíkurborg: Menntasvið.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2010. **Viðhorf foreldra til grunnskólastarfs í Reykjavík.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið, Tölfræði- og rannsóknþjónusta.
- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2008. **Skýrsla starfshóps um sérfræðiþjónustu skóla.** Reykjavík: Reykjavíkurborg: Menntasvið.

- Reykjavíkurborg, Menntasvið. 2006. **Grunnskólar í Reykjavík. Viðhorf forráðamanna nemenda.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, gagnadeild menntasviðs.
- Reykjavíkurborg, Velferðarsvið. 2011. **Skýrsla starfshóps um skólaþjónustu á þjónustumiðstöðvum.** Reykjavík: Reykjavíkurborg: Velferðarsvið.
- Rósa Guðbjartsdóttir. 2009. **Kennarastarfið í skóla margbreytileikans.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Rósa Guðbjartsdóttir og Hanna Ragnarsdóttir. 2010. **Kennarar og kennarastarf í fjölmenningslegu samfélagi: Raddir kennara innflytjendabarna.** Tímarit um menningarssóknir. 7, bls. 77-92.
- Sigalés, Carles, Ingibjörg Auðunsdóttir, Halldóra Haraldsdóttir, José Pacheco, Marianne Wilhelm og Þóra Björk Jónsdóttir. 2002. **Bætt skilyrði til náms. Starfsþróun í heiltæku skólastarfi.** Í Rósa Eggertsdóttir og Gretar L. Marínósson (ritstj.). Starfsþróun í heiltæku skólastarfi. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Sigrún Aðalbjarnardóttir, Hafdís Ingvarsdóttir og Eyrún M. Rúnarsdóttir. 2005. **Fjölmenningsleg kennsla. Sjónarhorn skólafólks.** Í Úlfar Hauksson (ritstj.). Rannsóknir í félagsvísindum VI. Reykjavík: Félagsvísindadeild Háskóla Íslands.
- Sigrún Magnúsdóttir, Sigrún Elsa Smáradóttir og Bryndís Þórðardóttir. 2002. **Stefna fræðsluráðs Reykjavíkur um sérkennslu.** Reykjavík: Fræðslumiðstöð Reykjavíkur.
- Sigurbjörg J. Helgadóttir, Arthur Morthens, Bergþóra Gísladóttir, Birna Sigurjónsdóttir, Gerður G. Óskarsdóttir, Hildur Björk Svavarsdóttir, Hrunn Logadóttir og Inga Þóra Geirlausdóttir. 2006. **Sérkennslukönnun í almennum grunnskólum vorið 2005.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, Menntasvið.
- Sigurbjörg J. Helgadóttir og Hildur Björk Svavarsdóttir. 2006. **Greining á starfi: Stuðningsfulltrúar í grunnskólum Reykjavíkur.** Reykjavík: Reykjavíkurborg, menntasvið.
- Sigurður Sigurðsson. 2011. **Staða sérkennslunnar í Reykjavík.** Þroskahjálp. 33, bls. 10-13.
- Sigurjón Mýrdal. 2008. **Preparatory Workshop on Inclusive Education. Nordic Countries. Inclusive Education and Schooling in Iceland.** Reykjavík: Menntamálaráðuneyti.
- Snæfríður Þóra Egilson. 2005. **Hvernig vegnar nemendum með sérþarfir í grunnskólanum?** Í Ungir Íslendingar í ljósi vísindanna: Erindi flutt á málþingi umboðsmanns barna og Háskólarektors. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Snæfríður Egilson. 2003. **Hreyfihamlaðir nemendur í almennum grunnskóla.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Snæfríður Egilson and Rannveig Traustadóttir. 2009. **Participation of students with physical impairments within the school environment.** American Journal of Occupational Therapy. 63(3), bls. 264-272.
- Snæfríður Egilson and Rannveig Traustadóttir. 2009. **Assistance to students with physical disabilities in regular schools. Providing inclusion or creating dependency.** European Journal of special needs education. 24(1), bls. 21-36.
- Snæfríður Egilson and Wendy Jane Coster. 2004. **School function assessment: Performance of Icelandic students with special needs.** Scandinavian Journal of occupational therapy. 11(4), bls. 163-170.

- Sólveig Karvelsdóttir og Hafdís Guðjónsdóttir. 2010. **Raddir kennara sem kenna fjölbreyttum nemendahópum.** Ráðstefnurit Netlu-Menntakvika 2010. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sverker Lindblad, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson og Hannu Simola. 2002. **Education governance in transition: An Introduction.** Scandinavian Journal of Educational Research. 46 (3), bls.325-339.

Heimildir frá tímabilinu 2012-2014

- Amalía Björnsdóttir, Dóra S. Bjarnason og Rannveig Klara Matthíasdóttir. 2013. **Skóli án aðgreiningar. Viðhorf sérkennara í grunnskólum til stefnunnar skóli án aðgreiningar.** Glæður 23, bls.58-68.
- Anna Kristín Sigurðardóttir, Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2014. **The development of a school for all in Iceland: Equality, threats and political conditions.** Í Ulf Blossing, Gunn Imsen og Leif Moos (ritstj.). The Nordic Educational model: A School for All Encounters Neo-Liberal Policy. Dordrecht: Springer.
- Anna Lind Petursdóttir. 2013. **Tools for inclusion: Functional behavioral Assessment and Behavior support Plans.** Erindi á alþjóðlegri ráðstefnu Nordic Education Research Association, Reykjavík.
- Anna Lind Pétursdóttir, Lucinda Árnadóttir og Snæfríður Dröfn Björgvinsdóttir. 2012. **Úr sérúrræði í almenna skólastofu: virknimat og stuðningsáætlun sem verkfæri í skóla án aðgreiningar.** Ráðstefnurit Netlu - Menntakvika 2012. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Ásta María Þorkelsdóttir. 2013. **Ég heyri það sem þú segir en ég skil þig ekki: Upplifun og reynsla grunnskólakennara af kennslu nemenda með sértæka málþroskahömlun í skóla án aðgreiningar.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Dóra S. Bjarnason and Gretar L. Marinósson. 2014. **Salamanca and beyond. Inclusive education still up for debate.** In press.
- Elín Guðjónsdóttir. 2013. **Það kostar vinnu og skipulag: Reynsla nemenda með dyslexíu af skólagöngu sinni.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu. 2012. **Kennaramenntun í anda skóla án aðgreiningar: Færnilýsing fyrir kennara í skólum án aðgreiningar.** Evrópumiðstöðin fyrir þróun í sérkennslu.
- Ferguson, D., G. Ralph, G. Meyer, J. Lester, C. Droege, H. Guðjónsdóttir, N.K. Sampson og J. Williams. 2012. **Nám fyrir alla. Undirbúningur, kennsla og mat í skóla margbreytileikans.** Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gerður G. Óskarsdóttir. 2014. **Rannsókn á starfsháttum íslenskra grunnskóla.** Reykjavík: Háskólaútgáfan (in press).
- Gretar L. Marinósson and Dóra S. Bjarnason. 2014. **Special Education in Iceland.** Í A. F. Rotatori, J. P. Bakken, F. E. Obiakor og S. Burkhardt (ritstj.). Special Education: An international perspective (bindi. 27): Emerald Group Publishing.

- Guðlaug Ólafsdóttir, Hanna Ragnarsdóttir og Börkur Hansen. 2012. **Hvað má læra af farsælli reynslu þriggja grunnskóla af fjölmenningarlegu starfi?** Reykjavík: Uppeldi og menntun. 21, bls. 29-52.
- Guðrún Sigurðardóttir. 2013. **Námskrágerð: Hvað er æskilegt að kenna nemendum á starfsbraut í framhaldsskóla.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið, Háskóla Íslands.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Jóhanna Karlsdóttir. 2012. **Skóli án aðgreiningar og kennaramenntun.** Tímarit um menntarannsóknir. 9, bls. 132–152.
- Hafdís Guðjónsdóttir og Svanborg Rannveig Jónsdóttir. 2012. **Preparing teachers to teach a diverse group of learners in a changing world.** Í Self-study of teacher education practices: Navigating the Public and Private: Negotiating the Diverse Landscape of Teacher Education. Provo, Utah: Brigham Young University.
- Hanna Ragnarsdóttir og Börkur Hansen. 2014. **The development of a collaborative school culture: The case of an inner-city school in Reykjavík, Iceland.** Í Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt (ritstj.). Learning spaces for social justice. England: Trentham books.
- Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt. 2014. **Inclusive practices: Participation and empowerment in a preschool in Iceland.** Í Hanna Ragnarsdóttir og Clea Schmidt (ritstj.). Learning spaces for social justice. England: Trentham Book.
- Hermína Gunnþórsdóttir og Dóra S. Bjarnason. 2014. **Conflicts between professional development and inclusive education among Icelandic compulsory school teachers.** In press.
- Hermína Gunnþórsdóttir and Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2013. **Additional workload or a part of the job? Icelandic teachers' discourse on inclusive education.** International Journal of Inclusive Education. 17, bls. 1-21.
- Inga Birna Sigfúsdóttir. 2013. **Glögg er barns augað.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Jóna Benediktsdóttir. 2012. **Lost case: upplifun fimm ungra manna af sérkennslu í grunnskóla.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kristín Axelsdóttir. 2012. **Aðeins orð á blaði. Um sýn reykvískra grunnskólakennara á menntastefnuna skóli margbreytileikans.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Kristín Dýrfjörð, Þórður Kristinsson, Berglind Rós Magnúsdóttir. 2013. **Jafnrétti - Grunnþáttur menntunar á öllum skólastigum.** Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneyti og Námsgagnastofnun.
- Kristjana Jokumsen. 2012. **Sitthvor hliðin á sama teningnum.** M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Lilja Sverrisdóttir. 2013. **Við erum bara að gera okkar besta.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Linda Rut Larsen. 2012. **Af öllu því sem á sér stað eru samskiptin það stórkostlegasta. Leiðir kennara til að efla samskipti nemenda.** M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti. 2013. **Aðalnámskrá grunnskóla.** Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneyti.

- Ólafur Páll Jónsson. 2012. **Inclusive education, democracy and justice**. England: University of Birmingham.
- Ragnhildur Þorsteinsdóttir. 2012. **Hlutverk sérkennara: Viðhorf og væntingar**. M.A. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Rannveig Klara Matthíasdóttir. 2012. **Skóli án aðgreiningar**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið. 2013. **Skýrsla starfshóps um notkun tölvutækni í námi og kennslu mikið fatlaðra grunnskólanemenda**. Hrund Logadóttir (ritstj.). Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið.
- Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið. 2012a. **Skóli án aðgreiningar og sérstakur stuðningur við nemendur í grunnskóla**. Ritstjórar Hrund Logadóttir, Steinunn Ármannsdóttir og Sara Björg Ólafsdóttir. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla- og frístundasvið.
- Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið. 2012b. **Viðhorf foreldra til grunnskólastarfs í Reykjavík**. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Skóla og frístundasvið.
- Saint Paul, Edeh. 2012. **Education as a Human Right Inclusion and Social Justice**. M.A. ritgerð, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Arna Elvarsdóttir. 2012. **Leikskóli margbreytileikans: Sérkennsla í nýju ljósi, starfsþróunarverkefni**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Harðardóttir. 2012. **Þá bara hætti ég, ég hef ekki aðra leið. Fjölgreinabraut í Menntaskólanum á Egilsstöðum**. Netla, Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigrún Jónsdóttir. 2013. **Það var bara yfir eina götu að fara**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Sigurður Arnar Sigurðsson. 2013. **Enginn fer neitt á því sem hann getur ekki en langt á því sem hann getur: Sýn foreldra á sérkennslu**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Steinunn Margrét Larsen. 2012. **Stærðfræði í náttúrunni**. M.Ed. ritgerð Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

Samningur um kaup á sérfræðipjónustu

Mennta- og menningarmálaráðuneyti, kt. 460269-2969, hér eftir nefnt verkkaupi, og Menntavísindastofnun, Menntavísindasviðs Háskóla Íslands, kt. 600169-2039, fyrir hönd Rannsóknarstofa um skóla án aðgreiningar (RSÁA), hér eftir nefnt verksali gera með sér svofelldan samning um kaup ráðuneytisins á sérfræðipjónustu.

1. gr.

Verkefni

Verkefnið er liður í samstarfsverkefni ráðuneytisins, Sambands íslenskra sveitarfélaga, Félags grunnskólakennara og Skólastjórafélags Íslands um greiningu á áhrifum og framkvæmd skóla án aðgreiningar í grunnskólum, sbr. samkomulag Sambands íslenskra sveitarfélaga og Kennarasambands Íslands vegna Félags grunnskólakennara um endurnýjaða viðræðuáætlun dags. 15. febrúar 2013.

Verkefni samnings þessa felst, sbr. minnisblað frá RSÁA og Menntavísindastofnunar HÍ, dags. 17. desember 2013, sjá nánar fylgiskjal I, í greiningu á hugtakinu skóli án aðgreiningar eins og það er skilgreint og notað í opinberum gögnum m.a. skilgreiningu á ábyrgð, réttindum og skyldum þar til gerðra aðila, sjá nánar fylgiskjal II og úrvinnslu tölfraðilegra upplýsinga sem varða framkvæmd stefnunnar skv. opinberum upplýsingum hjá Hagstofu Íslands, sjá nánar fylgiskjal III.

Markmið verkkaupa með kaupum á sérfræðipjónustunni er að afla gagna fyrir vinnu starfshóps um greiningu á áhrifum og framkvæmd stefnu um skóla án aðgreiningar.

2. gr.

Framkvæmd

Menntavísindastofnun mun vinna verkið í nánu samstarfi við Rannsóknastofu um skóla án aðgreiningar (RSÁA) og helstu sérfræðinga HÍ og HA á sviðinu.

Verkþættir verksala eru þessir samkvæmt fylgiskjali I:

1. Greina skilgreiningar og túlkanir á hugtakinu skóli án aðgreiningar í opinberum gögnum (þ.m.t. lögum, reglugerðum og samþykktum og alþjóða sáttmálum) og skilgreina á þeim forsendum hvernig framkvæmd stefnunnar skuli háttáð með tilliti til ábyrgðar og skyldna þeirra aðila sem koma að framkvæmdinni.
2. Vinna samantekt yfir niðurstöður rannsókna, úttektir, meistaraprófsritgerðir, doktorsritgerðir, þróunarverkefni og annað efni sem til er um skóla án aðgreiningar og framkvæmd skólastarfs innan þeirrar hugmyndafræði og metið er að komið geti að gagni í vinnu starfshóps sbr. 1. mgr. 1.gr. samnings þessa.
3. Greina fyrirbyggjandi hrágögn frá Hagstofu Íslands um framkvæmd skólastarfs án aðgreiningar, sbr. fylgiskjal III og gögn annarra aðila svo sem frá Reykjavíkurborg, sbr. fylgiskjal I.

Verkefnið skal hefja eigi síðar en 15. mars 2014. Verkháttum 1 og 2, sbr. grein þessa skal ljúka fyrir 30. apríl 2014 með því að verktaki skilar skýrslum til starfshópsins. Verkhætti 3, sbr. grein þessa skal ljúka eigi síðar en 23. maí 2014. Komi til verkfalls háskólakennara 25. apríl 2014 frestast skil á verkhætti 3. til verkkaupa um þá daga sem verkfallið stendur. Skýrslurnar feli í sér sérfræðigreiningu og túlkun á viðfangsefni samningsins.

Verksali ber ábyrgð á framkvæmd verksins, leggur til sérfræðinga sem hafa þekkingu og reynslu af sambærilegum verkefnum.

Verkkaupi lætur verksala í té yfirlit yfir löggjöf og regluverk um skóla án aðgreiningar og gögn sem aflað hefur verið af Hagstofu Íslands um starfsemi skóla er varðar framkvæmd skóla án aðgreiningar. Verksali leggur fram drög að lista yfir nauðsynlegar tölfraeði upplýsingar sem verksali metur vera nauðsynlegar fyrir vinnu starfshópsins.

3. gr.

Samskipti á framkvæmdatíma

Verksali skal senda verkkaupa tölvupóst á hronnp@simnet.is á tímabilinu 1. mars 2014 til 7. maí 2014 til að greina frá því hvernig framkvæmd verkefnisins miðar. Einnig getur verkkaupi óskað eftir upplýsingum um framgang verkefnisins ef hann svo óskar.

Verksali er skuldbundinn til að mæta á fund verkkaupa til þess að ræða verkefnið og kynna niðurstöðu allt að tveimur mánuðum eftir að því var lokið með skilum til verkkaupa.

Tengiliður samningsins fyrir hönd verkkaupa er Hrönn Pétursdóttir verkefnisstjóri og Kristín E. Harðardóttir, forstöðumaður og Anna Kristín Sigurðardóttir, lektor fyrir hönd verksala.

4. gr.

Skýrslur

Þremur skýrslum með niðurstöðum sbr. 2. gr. samnings þessa skal skila til verkkaupa á rafrænu formi og í fjórum útprentuðum eintökum.

5. gr.

Ábyrgð

Verksali ber ábyrgð á því að verkið sé unnið af fagmennsku.

6. gr.

Trúnaður og þagnarskylda

Trúnaðar- og þagnarskylda hvílir á verksala og starfsmönnum hans um verkið meðan það stendur yfir.

7. gr.

Réttindi

Öll gögn sem er aflað eða verða til við framkvæmd verkefnisins, þar með talin frumgögn, eru eign verkkaupa.

Verksali fer með höfundarétt og afnotarétt að afrakstri verkefnisins, í því fellst m.a. réttur til að nota niðurstöður í kennslu og til fræðilegra skrifa, en verkkaupi öðlast ótakmarkaðan rétt, án frekara endurgjalds, til að gefa út, nota, ráðstafa, afrita, breyta, endurnýta og heimila afritun á afrakstri verkefnisins. Þó skal ávallt geta höfunda.

8. gr.

Þóknun

Heildarþóknun til verksala fyrir verkið er kr. 3.5 milljónir króna fyrir utan virðisaukaskatt, sbr. fylgiskjal I.

Við undirritun samnings greiðir verkkaupi fyrirfram 60% af samningsfjárhæð, samkvæmt reikningi verksala, og það sem eftir stendur við verklok enda hafi verkkaupi þá lokið verkefninu án athugasemda að hálfu verkkaupa innan tímafrests og verksali uppfyllt að öðru leyti skyldur sem gerðar eru til hans í samningnum.

Feli verkkaupi verksala að vinna aukaverk í tengslum við framkvæmd samnings þessa skal samið skriflega um þau fyrirfram áður en þau eru unnin og ganga þannig frá samkomulagi að það beri með sér að vera viðauki við samning þennan.

9. gr.

Vanefndir og lausn á ágreiningi

Telji annar hvor aðili samningsins að hinn aðilinn hafi vanrækt samninginn skal beina skriflegi áskorun til gagnaðila um að bæta úr vanefndinni. Hafi ekki verið bætt úr vanefndum innan 10 daga frá því að áskorun barst er heimilt að rifta samningnum.

Allar breytingar á ákvæðum samnings þessa skulu vera skriflegar. Þær taka ekki gildi fyrr en báðir samningsaðilar hafa undirritað þær.

Komi upp ágreiningur um túlkun eða framkvæmd samnings þessa, skulu aðilar leitast við að leysa slík mál sín á milli án atbeina dómstóla. Takist það ekki getur samningsaðili höfðað mál fyrir héraðsdómi.

Samningur þessi er gerður í tvíriti og heldur hvor samningsaðili eintaki.

Reykjavík, 15. mars 2014

